

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ,
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ І МИСТЕЦТВА**

Кафедра дошкільної освіти

Магістерська робота

**ВИХОВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ
У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Виконала: студентка II курсу ОС «магістр»

Галузь знань: 01 – Освіта/Педагогіка

Спеціальність: 012 «Дошкільна освіта»

(заочна форма навчання)

Комишан Юлія Валеріївна

Керівник: кандидат пед. наук, доцент

Рогальська Надія Василівна

Рецензент: кандидат пед. наук, ст. викладач

Лугіна Олена Віталіївна

ВСТУП

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ	
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО	
ВІКУ.....	7
1.1. Проблема формування відповідальності у старших дошкільників у сучасних психолого – педагогічних дослідженнях	7
1.2. Психолого – педагогічні умови виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.....	18
Висновки до першого розділу.....	24
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО – ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНА РОБОТА З	
ВИХОВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО	
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	26
2.1. Дослідження рівня вихованості відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.....	26
2.2. Зміст та шляхи виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.....	40
2.3. Аналіз результатів дослідно – експериментальної роботи.....	55
Висновки до другого розділу.....	61
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66
ДОДАТКИ.....	71

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В контексті модернізації сучасної освіти і відповідно до вимог Базового компоненту дошкільної освіти у випускника дошкільного закладу повинні бути сформовані певні особистісні якості. Він повинен мати орієнтацію на моральні норми і виконувати їх відповідно до віку, повинен вміти організовувати і здійснювати співробітництво, мати спільну діяльність з однолітками.

Одним із завдань освіти є формування таких соціальних, моральних якостей особистості дітей як самостійність і відповідальність. Це особливо важливо у зв'язку з формуванням передумов навчальної діяльності. Взаємини дитини з іншими людьми багато в чому передбачають необхідність прояву відповідальності. Від прояву у дитини відповідальності при виконанні справ залежить бажання партнерів вступати з нею в ділові відносини, становлення значущості дитини в колективі. Уміння виконувати свої справи, орієнтуючись на обов'язкове «треба», необхідно дитині як елемент готовності до школи.

Питаннями формування уявлень, суджень про відповідальність у дітей займалися зарубіжні та вітчизняні педагоги та психологи. Ж. Піаже розглядав відповідальність в рамках морального формування дітей, коли вони отримують більшість моральних правил від дорослих і зобов'язані беззаперечно їх виконувати. Згідно з концепцією відповідальності Л.Колберга моральна свідомість розвивається під час активної творчої взаємодії індивіда з соціальним середовищем. Теорії Дж. Роттера, Д. МакКлелланда, У.У. Аткинсона пояснюють сутність відповідальної поведінки людини, виходячи з поняття локусу контролю.

Особливий інтерес у контексті нашого дослідження представляють результати досліджень вітчизняних учених. Відповідальність розглядається як складна і важлива морально-вольова якість особистості, що формується в різних видах дитячої діяльності.

Дослідження К. Абульхановой-Славської, Л. Божович, З. Борисової, В. Горбачової, К. Климової, М. Матюхіної, Н. Мінкіної, А. Суровцевої та інших науковців свідчать про те, що відповідальне ставлення до обов'язків та їх виконання формуються у дітей у дошкільному віці через тривале тренування волі і характеру дитини при здійсненні спільної діяльності з іншими дітьми і дорослими.

У дослідженнях Є. Корзакової, В. Нечаєвої, Є. Радіної, В. Фокіної розглядаються питання становлення трудової діяльності в дошкільному віці і її можливості для виховання відповідальності. Автори підкреслюють, що діти не тільки наслідують дорослих, беручи участь в їх праці, а й вчаться розуміти значимість цієї діяльності.

К. Муздибаєв підкреслює, що для формування відповідальності необхідно, щоб дитина емоційно переживала доручене їй завдання, усвідомлювала важливість, необхідність своєї діяльності не тільки для неї самої, а й для інших людей. В. Мухіна зазначає, що відповідальність повинна займати найважливіше місце в ієрархії всіх мотивів.

У дослідженні Л. Славіної щодо формування відповідальності у дітей підкреслюється важливість планування дитиною своєї роботи. Л. Божович розглядає формування відповідальності через гру. В процесі гри діти повинні слідувати певним правилам.

Таким чином, аналізуючи значення виховання відповідальності як базової компетентності у становленні всебічно розвиненої особистості, можемо зазначити, що досліджуваний нами феномен зароджується в таких видах діяльності, які вимагають результату на користь інших, а також забезпечують придбання соціально значущих рис характеру самим суб'єктом. У зв'язку з цим особливу роль у формуванні почуття відповідальності відіграє трудова діяльність. Саме в ній виникають почуття, пов'язані із задоволенням не тільки особистісних потреб дитини, а й інтересів усього колективу. Актуальність дослідження процесу виховання у дітей старшого дошкільного віку відповідальності визначається недостатньою увагою до цієї

складової їх загального розвитку дитини в системі дошкільного виховання. Проблема нашого дослідження полягає в недостатньому використанні потенціалу психолого-педагогічних умов, які забезпечують результативність виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку. Розв'язання даної проблеми зумовило вибір теми нашого дослідження: «**Виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку**».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити психолого-педагогічні умови виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

Для досягнення поставленої мети, визначено наступні **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукової літератури щодо стану досліджуваної проблеми.
2. Окреслити та обґрунтувати психолого-педагогічні умови виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.
3. Виконати дослідно-експериментальну роботу з апробації психолого-педагогічних умов виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.
4. Виявити динаміку рівнів вихованості відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку та виокремити зміст у подальшій роботі вихователів щодо виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – освітній процес у закладах дошкільної освіти.

Предмет дослідження – психолого-педагогічні умови виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

Для вирішення поставлених завдань у роботі використовувалися наступні **методи дослідження**:

- *теоретичні* методи: порівняння, систематизація поглядів учених на різні аспекти досліджуваної проблеми, аналіз наукової психолого-педагогічної літератури і нормативної документації для визначення мети,

предмета, завдань дослідження; синтез, індукція та дедукція для висунення висновків щодо структурних частин роботи та загального висновку дослідження; конкретизація;

– *емпіричні* методи: педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний етапи), спостереження та узагальнення практичного досвіду для перевірки ефективності впровадження психолого-педагогічних умов виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку; опитування, бесіда, спостереження для збору інформації про об'єкт дослідження, методи математичної статистики для обробки інформації, кількісного та якісного аналізу емпіричних даних.

Теоретичне значення роботи полягає у вивченні та аналізі науково-педагогічної і методичної літератури щодо особливостей виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку, дослідженні психолого-педагогічних умов виховання відповідальної поведінки у старших дошкільників.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що його результати можуть бути використанні у практиці вихователями закладів дошкільної освіти під час роботи з дітьми старшого дошкільного, при розробці занять виховного спрямування, методичних рекомендацій означеного спрямування.

Структура та обсяг магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Проблема формування відповідальності у старших дошкільників у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях

Формування відповідальності у дитини відбувається в дитинстві і розвивається протягом усього подальшого життя. Відповідальність визнана вченими складною категорією, формування якої необхідно починати в дитячому віці. У Великій сучасній енциклопедії відповідальність визначається як «здатність особистості розуміти відповідність результатів своїх дій поставленим цілям, прийнятим в суспільстві або колективі нормам, внаслідок чого виникає відчуття причетності спільній справі, а при невідповідності - почуття невиконаного обов'язку»[37].

К. Платонов подає таке визначення: «Відповідальність - здатність особистості розуміти відповідність результатів своїх дій поставленим цілям, прийнятим в суспільстві або в колективі нормам». При чому ця здатність науковцем розуміється як «якість особистості, що будується на успішності оволодіння певною діяльністю і вдосконалення в ній»[37].

Відповідальність - «особистісна якість, що виявляється в здійсненні контролю за діяльністю людини» [46]. Розрізняють зовнішні форми, що забезпечують покладання відповідальності (підзвітність, кара тощо), і внутрішні форми саморегуляції (почуття відповідальності, почуття обов'язку). Відповідальність як риса особистості формується в ході діяльності при дотриманні норм і правил суспільства. На прийняття відповідальності за успіх або невдачі істотно впливає рівень формування групи, її згуртованість, близькість ціннісних орієнтацій, емоційна ідентифікація.

У своїй роботі ми будемо користуватися наступним визначенням поняття «відповідальність», а саме: *якість особистості, що включає в себе*

уявлення про те, що таке відповідальність, знання правил відповідальної поведінки людини по відношенню до справи і до людей, що виявляється в прагненні бути відповідальним, емоційному переживанні за успіх в досягненні результату [37, с. 133].

Дослідження поняття «відповідальність» здійснюється як в психології, так і в педагогіці. Необхідно зауважити, що автори трактують суть визначення «відповідальність» різнобічно.

У західній психології представники класичного біхевіоризму заперечують можливість свободи людини. Так, в роботах Б.Скіннера стверджується, що людина поводиться певним чином лише для того, щоб отримати підкріплення, тобто відкидається сама необхідність свободи, а, отже, і відповідальності.

Е. Фромм відзначав, що в процесі соціалізації, накопичення соціального досвіду у людини виробляються різні орієнтації поведінки. На наш погляд, це стосується і відповідальності. Е. Фромм вважав, що «потрібно формування такого типу поведінки, який характеризувався б орієнтацією на загальнолюдські цінності, здатність до усвідомленого і відповідального вибору в складних життєвих ситуаціях» [53, с. 64].

Ж. Піаже розглядає відповідальність в рамках морального виховання дітей. На його думку, будь-яка мораль є система правил і сутність її - домагатися поваги цих правил. Дитина у віці 5-6 років цілком підкоряється нормам і вимогам, що приходять «ззовні», від дорослих. Свій борг і прями́й обов'язок дитина бачить в беззаперечному підпорядкуванні дорослим, цілком залежить від їх думок і оцінок. Якщо дитина порушує встановлені правила, її чекає покарання. Виходячи з цього, в педагогіці довгий час дитина розглядалась лише як об'єкт виховання, що не проявляє своєї індивідуальності [38].

Найбільш популярною в даний час є концепція відповідальності Л. Колберга [20], згідно з якою моральна свідомість розвивається не в

результаті безпосереднього присвоєння соціального досвіду, а під час активної творчої взаємодії індивіда з соціальним середовищем.

Дослідження Л. Колберга [19] довели, що вже в 6 років 75% обстежених дітей здатні здійснювати судження про наслідок вчинку з урахуванням його намірів.

У західній психології існує цілий ряд теорій, що пояснюють поведінку людини, виходячи з поняття локусу контролю. Це теорія Д. МакКлелланда, У.У. Аткинсона та інших. Кожна з них, спираючись на поділ детермінант поведінки особистості на зовнішні та внутрішні, робить акцент на якомусь одному з параметрів відповідальної поведінки: когнітивному, емоційному, діяльнісному, що розкриває окремі його аспекти.

Згідно з концепцією локусу контролю Дж. Роттера прояв відповідальності характеризується наявністю контролю за своїми діями. Виділяють два види контролю – внутрішній (інтернальний) і зовнішній (екстернальний). Якщо людина приписує відповідальність за події свого життя собі, пояснює їх, виходячи з власних можливостей, здібностей, особливостей характеру, то це прояв внутрішнього контролю. В тому випадку, коли відповідальність залежить від зовнішніх чинників – інші люди, випадкові обставини, соціальне оточення – це вказує на наявність екстернального виду [41].

Найбільш обґрунтованим і перспективним є підхід до відповідальності К. Абульханової-Славської. З урахуванням концепції відповідальності С. Рубінштейна вона представляє відповідальність як привласнення особистістю необхідності, в якій, на відміну від теорії Л. Колберга, акцент ставиться на суб'єкті цього присвоєння, його добровільності [1, 2, 3].

На необхідність розробки проблеми відповідальності в зв'язку з проблемою вчинку особистості «як одиниці поведінки» вказував Б. Ломов. Будь-який вчинок, на думку автора, має значення, як для самої особистості, так і для інших людей, оскільки тягне за собою відповідні вчинки. Тому

виникає необхідність прогнозувати власні дії, передбачати наслідки своїх вчинків, нести за них відповідальність.

У 20-30-і рр. ХХ ст. радянські педагоги А. Макаренко, А. Сухомлинський та інші здійснили істотний внесок у розробку проблеми виховання моральних переконань підростаючого покоління [26]. А. Макаренко зазначає: «Потрібно прагнути до того, щоб у дітей якомога міцніше склалися хороші звички, а для цієї мети найбільш важливим є постійне вправлення в правильному вчинку» [26, с.46].

Формування відповідальності особистості у В. Сухомлинського тісно пов'язане з вихованням громадянськості, «бо громадянськість - це, перш за все, відповідальність, борг - та це найвищий ступінь в духовному житті людини, на якій він віддає себе служінню ідеалу». Оскільки громадянськість, тобто усвідомлення своїх прав і обов'язків по відношенню до держави, є поняття, що відноситься до особистості, то і відповідальність В. Сухомлинським розуміється як особиста, персональна проблема. Автор органічно поєднував громадянськість, відповідальність і совість. В результаті відповідальність виступає у нього в своїй найвищій формі, так як характеризує здатність особистості самостійно формувати моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання і здійснювати самооцінку і самоконтроль [50].

Важливий аспект в аналізі сутності відповідальності виділено в психологічних дослідженнях Н. Мінкіної. Вона зазначає, що на кожну людину покладаються певні обов'язки, за виконання яких вона відповідає. Зокрема, у всіх своїх проявах – в родині, у взаєминах з іншими людьми, в побуті, в різноманітних суспільних відносинах, у праці – людина виступає істотою суспільною, у неї з'являється відповідальність. Автор показує відмінності між відповідальністю як стороною об'єктивних відносин в групі і відповідальністю суб'єкта соціальних дій як властивістю його особистості. Слід враховувати, що в рамках обох типів відповідальності окрема людина

виступає як індивід, чиї дії, поведінка детермінується суспільною мораллю, яка стає внутрішньою характеристикою індивідуальної свідомості [31].

У дослідженні В. Горбачової був виконаний експеримент щодо вивчення закономірностей процесу засвоєння дітьми-дошкільнятами правил поведінки [14]. Дослідження показали, що їх засвоєння обумовлено поступовим збагаченням дитини різними видами діяльності і придбанням особистого досвіду відповідальної поведінки. Спочатку дитина наслідує вчинки, які схвалює вихователь, потім виконання правил пов'язується з особистістю дорослого, пізніше правило відділяється від дорослого і стає особистою вимогою дитини до самої себе. При цьому поведінка характеризує вихованість. Таке поетапне формування організованої поведінки може бути покладено в основу процесу формування такої якості, як відповідальність [14, с. 122]. Діти в 5-6/7 років вже можуть обґрунтовувати свою поведінку, до 7-ми років набувають здатність критично ставитися до своєї поведінки і встати на сторону інших. Дослідження В. Горбачової підтвердили висновки, що розуміння, засвоєння правил не завжди призводить до їх виконання. Потрібна тривале тренування волі і характеру дитини, формування певних навичок. Накопичуючи соціальний досвід, досвід спілкування з людьми, діти до кінця дошкільного віку користуються все більш узагальненими правилами і все ширше використовують знайомі їм критерії оцінок для вираження свого ставлення до різних людей, а також для прояву вольових устремлінь [14].

Л. Божович в теорії формування особистості дитини підкреслювала, що «відповідальність – якість особистості, що є результатом певних сформованих звичок». Людина відчуває потребу робити те, що вона звикла робити «в певний час і за певних обставин». Тому для формування відповідальності велике значення має режим. Важливо, щоб дитина склала його самостійно [7, с. 17].

К. Муздибаєв, проводячи дослідження в галузі психології особистості,

підкреслює, що для формування відповідальності необхідно, щоб дитина емоційно переживала доручене їй завдання, усвідомлювала значення та міру відповідальності за ці завдання.

У роботах М. Матюхіної, К. Климової виділяються основні умови, прийоми, фактори, що впливають на формування відповідальності. В цих роботах зроблено спробу визначення системи параметрів відповідальності і формування на її основі відповідальної поведінки [29,30]. Зокрема, К. Климова розробила структуру показників відповідальності, в якій основними є: емоційне переживання і серйозне ставлення дитини до виконуваного завдання, а також необхідність нести відповідальність за хід виконання і кінцевий результат дорученої справи [21]. Однак, ми вважаємо, що виокремлені показники відповідальності недостатньо повно розкривають цю якість особистості, але є її складовою частиною.

За припущенням Л. Славіної, «основним механізмом» відповідального виконання завдання є наявність зв'язку з подальшою дією щодо його виконання, тобто планування. Для відповідального виконання завдання необхідно не тільки формувати мотиви дії, але також навчити дітей способам організації своєї поведінки [44]. Готовність до самоорганізації у дітей старшого дошкільного віку формується в різних видах діяльності.

У вітчизняній дошкільній педагогіці процес морального виховання дитини і формування особистісних якостей став предметом вивчення науковців в 50-ті роки. Дослідники вивчали процес становлення і формування моральних якостей, визначали умови, що сприяють реалізації поставлених завдань.

Наприклад, процес виховання у дітей волі стає предметом дослідження А. Суровцевої. Автор підкреслює, що в вольовій поведінці завжди присутні організованість, дисципліна, наполегливість, усвідомлення відповідальності і почуття обов'язку. Головною умовою формування вольової поведінки вона вважає повідомлення правил дітям таким чином, щоб вони розуміли обов'язковість у їх виконанні. Необхідною умовою формування

такої поведінки також є включення дітей в активну діяльність, підтримку в групі порядку, свідомої дисципліни й організованості дітей, організацію цікавих занять, «пройнятих ідейним змістом» [48].

Також вивченням питань формування вольової поведінки у дошкільників займалася В. Котирло. Вона виходила з розуміння волі як свідомої цілеспрямованості поведінки, генетичне вивчення якої слід починати з появи у дитини перших можливостей виконувати довільні дії. При цьому перехід від довільної регуляції до вольової полягає в зростанні здатності дитини до виконання все більш складних дій, досягнення цілей, прояву таких якостей особистості як самостійність, відповідальність, цілеспрямованість, активність тощо [23].

У дослідженні З. Борисової показана значимість і можливість виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку через організацію трудової діяльності дітей у формі чергування в їдальні. Автор вважає, що відповідальність дитини дошкільного віку є «пережите нею почуття залежності, обов'язки перед дорослими і дітьми, усвідомлення необхідності своєї участі для колективу, зусилля спрямованого на виконання спільної справи» [10, с. 22]. Теорія виховання відповідальності З. Борисової ґрунтується на вихованні особистості в колективі і через колектив [10].

У всіх дослідженнях 50-х років містяться положення про значення розглянутих якостей для життя в колективі однолітків. Аналіз даних досліджень показав, що відповідальність – це складна інтегративна якість, що включає в себе вольові устремління, дисциплінованість, самостійність, активність і інше.

У 60-ті роки центральне місце в дослідженнях починає займати вивчення можливостей трудової діяльності дітей для виховання моральних якостей, у тому числі і відповідальності. Так, у дослідженнях Є. Корзакової, В. Нечаєвої, Є. Радіної, В. Фокіної розглядається можливість використання трудової діяльності дошкільнят для морального виховання. Автори підкреслюють, що участь у праці дорослих спонукає дітей не тільки

наслідувати їх діям, а й перейматися їх ставленням до діяльності, розуміти її значимість.

У роботі Я. Неверович особливе значення надається формуванню у дітей суспільно значущих мотивів, які є головним мотиватором включення дітей в працю. В процесі праці дитина долучається до діяльності людей, вступає у взаємини, відповідні моральним нормам суспільства, засвоює ці норми, усвідомлює необхідність їх дотримання. Приклади надання допомоги, участі кожного у спільній справі мають для дошкільника актуальний зміст, поступово перетворюються у внутрішні мотиви поведінки [11].

В. Космінська і Н. Сакуліна в своїх роботах вивчають образотворчу діяльність, яка розглядається, як комплекс засобів розумового, морального і естетичного виховання дошкільників. Тематика малюнків, пропонована дітям, може сприяти формуванню і закріпленню відносин дітей до навколишньої дійсності. Також дітям необхідно пропонувати завдання творчого характеру [12].

Таким чином, перераховані експериментальні дослідження вказують інтерес педагогів до досліджуваної проблеми в 50-60 рр. ХХ століття, слід зазначити, що всі ці дослідження мають певну односторонність, пов'язану з панівною ідеєю виховання і вивчають відповідальність, в основному з позиції обов'язків що-небудь зробити на користь колективу, суспільства.

У 80-ті роки виконані ряд досліджень Р. Буре і Л. Островської [12], що представляють для нас особливий інтерес. У своїх роботах вони розглядають загальні принципи керівництва всіма видами дитячої діяльності: грою, працею, заняття за інтересами, художньою діяльністю і іншими видами діяльності з метою вирішення завдань формування у дошкільнят різних якостей особистості. Вони вважають, що пильна увага вихователя повинна бути звернена на спрямованість дитячої діяльності, а в групі повинні бути створені умови для всіх видів ігор, праці і занять дітей.

Важливе завдання педагога, на їхню думку, домогтися, щоб всі вихованці були зайняті, а вихователь допомагав би їм розширювати,

вдосконалювати і ускладнювати діяльність, здійснювати задуми, досягати мети. Педагог повинен намагатися виховувати у них організованість поведінки, дисциплінованість, стриманість: всіляко заохочуючи і розвиваючи дитячу активність, вихователь одночасно виховує у дітей уміння займатися не тільки тим, чим хочеться в цю хвилину, а й тим, що необхідно.

Особливістю дошкільнят 5-7 річного віку є те, дитина стає все більш відповідальною. У більшості випадків вона віддає собі звіт в тому, яка поведінка буде схвалюватися, а яка – ні. В цьому віці діти вчаться оцінювати вчинки не тільки за критерієм, які наслідки вони спричинили за собою, а й за тим, які внутрішні мотиви були у людини, що здійснює той чи інший вчинок. Саме цим формується здатність розуміти власні і чужі внутрішні мотиви поведінки є основою майбутньої відповідальності. У когось з дітей вона починає формуватися в 5-7 років, а у когось лише до 10-11 років.

У віці 5-6/7 років дитина повинна мати власні «зони відповідальності», пов'язані з особистими речами та іграшками, збереженням гідного зовнішнього вигляду, розуміти важливість дбайливого ставлення до природи і речей, що належать іншим людям, мати початкові уявлення про власну відповідальність за здоров'я.

В результаті аналізу літератури сформульовано і змістовно описано поняття відповідальності дітей старшого дошкільного віку в контексті особистісно-діяльнісного підходу, тому ми пропонуємо розуміти відповідальність як особистісне якість, що відбиває стан готовності до рефлексії своєї поведінки з позиції моральних правил і до відповіді за результат своєї діяльності перед іншими і самим собою.

Процес формування відповідальності у старших дошкільників з позицій гуманної педагогіки в рамках нашого дослідження передбачає формування особистісних і соціальних характеристик відповідальної поведінки дітей старшого дошкільного віку (рис.1).

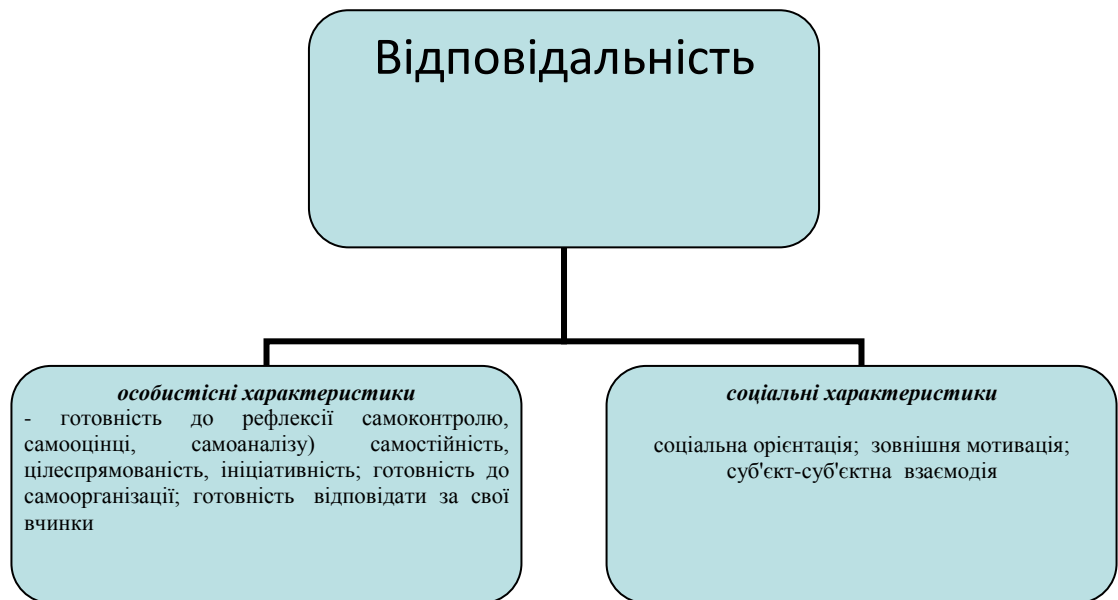

Рис.1. Відповідальність в системі особистісних та соціальних якостей дітей старшого дошкільного віку

В системі соціальних характеристик відповідальність дітей старшого дошкільного віку розкривається нами як сукупність знань і важливих цінностей, необхідних дошкільнятам для прояву відповідальності в своїй поведінці. Дані якості включені в соціальну орієнтацію, на підставі розвитку якої відбувається формування характеру діяльності і поведінки особистості.

В якості однієї зі складових відповідальності дітей старшого дошкільного віку ми виділяємо зовнішню мотивацію діяльності. Багато дослідники відзначають, що уявлення перейдуть в усвідомлення тільки, коли дана ситуація суб'єктивно значима для дитини, тобто дитина відчуває потребу в її вирішенні. У дошкільному віці додаткові стимули для вирішення життєвих завдань необхідні. До них відносяться зовнішні стимули, мотив допомоги, пізнавальний мотив, ситуація вибору тощо.

Особистісні характеристики визначаються успішністю діяльності дитини на основі отримання задоволення від своїх дій, подолання виникаючих труднощів, оцінки результату і контроль своїх дій, а також висловлюють емоційне ставлення дитини до тих чи інших явищ навколишньої дійсності, людям і самому собі як члену соціуму,

відображають його самостійність, цілеспрямованість, ініціативність. Даний компонент розкривається дослідниками через такі характеристики:

- здатність позитивно ставитися до інших людей обставинам, вміння прийняти їх такими, якими вони є (Б.З. Вульфов);
- здатність до ідентифікації, емпатії, визнання за іншим права на відміну, справедливості (М.А. Перепіліцин);
- оцінку ситуації, вироблення особистого ставлення до існуючих нормам, вміння аналізувати вчинки людей;
- вибір, реалізацію власної лінії поведінки (М.А. Перепіліцин);
- прагнення і інтенсивне участь в конструктивній діяльності, соціальна відповідальність в ній, здатність залишатися самим собою (О.Б.Скрябіна);
- формування самооцінки, вміння брати на себе відповідальність за результат (Л.С. Славіна, М.В. Матюхіна).

Своєрідність індивідуальних, особистісних і суб'єктно-діяльнісних властивостей, оригінальних продуктів дитячої діяльності, прояв форм поведінки, властивих іншим дітям даного віку, - все це говорить про прояві особистісної позиції дошкільника, що підтверджується використанням особистісно-діялісного підходу в нашому дослідженні.

Таким чином, аналіз досліджень зарубіжних і вітчизняних педагогів і психологів дозволяє зробити висновок про те, що формування такої особистісної якості, як відповідальність, є важливою саме в роботі з дітьми старшого дошкільного віку. Відповідальність розглядається вченими, як синтез вольових устремлінь, самостійності, довільності, активності, організованої поведінки та інших якостей особистості. Всі ці індивідуальні прояви особистості дослідники пропонують розвивати в різних видах діяльності як у процесі спеціально організованого навчання, так і в діяльності поза занять, у повсякденному спілкуванні, в самостійній дитячій діяльності.

1.2. Психолого-педагогічні умови виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку

Визначимо поняття «умова» і уточнимо суть, зміст понять «психологічна умова», «педагогічна умова». У довідковій літературі «умова» розуміється як: 1) обставина, від якої що-небудь залежить; 2) правила, встановлені в якій-небудь галузі життя, діяльності; 3) обстановка, в якій будь-що відбувається [35, с. 588].

Психологічна умова – сукупність явищ зовнішнього і внутрішнього середовища, які істотно впливають на формування конкретного психічного явища [8, с. 596].

Педагогічна умова – сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, засобів і матеріально-просторового середовища, спрямованих на вирішення поставлених завдань [34, с. 44].

Психолого-педагогічні умови – умови, які покликані забезпечити певні педагогічні заходи впливу на формування особистості суб'єктів або об'єктів педагогічного процесу (педагогів або вихованців), яке тягне за собою в свою чергу підвищення ефективності освітнього процесу. [34, с. 45].

На основі аналізу вище зазначених понять, аналізу поняття «відповідальність» і його компонентів, ми визначаємо ряд взаємопов'язаних *психолого-педагогічних умов виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку*:

– активізація проєктувальної і контрольної-оціночної діяльності дітей на всіх етапах виконання завдань (на основі включення дітей в планування діяльності та розробку критеріїв результату в конкретній діяльності і критеріїв (правил) відповідального ставлення до справи і людей);

– реалізація в освітньому процесі комплексу завдань, які передбачають співпрацю дітей і забезпечують формування всіх компонентів відповідальності як особистісної якості;

– створення ситуацій взаємоперевірки і взаємоцінювання дій дітей у спільній діяльності (співробітництво);

- показ дітям зразка-орієнтира проявів відповідальності до справи і людей в процесі виконання спільної діяльності.

Охарактеризуємо виокремлені психолого-педагогічні умови виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

1. Активізація проєктувальної і контрольної-оціночної діяльності дітей на всіх етапах виконання завдань (на основі включення дітей в планування діяльності та розробку критеріїв результату в конкретній діяльності і критеріїв (правил) відповідального ставлення до справи і людей).

Ми визначаємо такі складові цього процесу:

- визначення критеріїв результату діяльності на етапі визначення мети, включення пошукової активності дітей в визначення цих критеріїв спільно з педагогом;

- використання методів (прийомів), які забезпечують прийняття і усвідомлення дітьми критеріїв результату діяльності;

- використання критеріїв результату при виконанні контрольної-оцінювальної діяльності дітей на всіх етапах виконання завдання; визначення і усвідомлення дітьми правил відповідального ставлення до людей.

Дана умова передбачає, що дітям перед початком роботи пропонується відповісти для себе на питання: «Що я буду робити і яким повинен бути результат? », «Що мені потрібно взяти для роботи? », «Які дії мені потрібно виконати? ». Потім дитині необхідно підготувати робоче місце і умови для виконання справи. Далі здійснити виконання запланованих дій в створених умовах, а також проміжний контроль і оцінку діяльності партнера. В кінці роботи здійснюється підсумковий контроль і оцінка загального результату.

2. Реалізація в освітньому процесі комплексу завдань, які передбачають співпрацю дітей і забезпечують формування всіх компонентів відповідальності як особистісної якості. Ми визначили комплекс завдань, які передбачають співпрацю дітей та забезпечують формування всіх компонентів відповідальності як особистісної якості.

Компонентами відповідальності в цій умові є: уявлення дітей про те, що таке «відповідальність», про правила поведінки відповідальної людини (до справи, до людей); прагнення бути відповідальним (внутрішній мотив); характер дій, спрямованих на успішне виконання завдання (вчасно приступає і закінчує справу, намагається долати труднощі, доводить справу до кінця, здійснює самоконтроль); емоційне переживання досягнення результату (турбується за успіх, відчуває задоволення від успішного виконання, переживає за оцінку своїх результатів іншими людьми); самооцінка відповідальності (обґрунтованість); спрямованість відповідальності за свої вчинки і дії (за себе, за інших людей і обставини).

Комплекс завдань передбачають співпрацю дітей і забезпечують формування всіх компонентів відповідальності як особистісної якості складався з наступних завдань:

1) пошукова бесіда для визначення порушеного правила і замальовка правила за допомогою символів (ситуації «Не можеш виконати - Не обіцяй», «Не можеш виконати вчасно - заздалегідь попереду або попроси про допомогу», «Не виконав обіцянку - визнай, що був не правий і перепроси», «Взявся за справу - не залишай її на півдорозі», «Взявся за справу - старайся і виконуй її добре», «Взявся за справу - не перекладай її на інших», «Виконуй справу до кінця, навіть якщо сталася сварка», «Не роби дві справи одночасно», «Приступаючи до справи, оціни, чи зможеш ти її виконати»);

2) продуктивна діяльність (конструювання, ліплення, аплікація, малювання) за типом спільно-індивідуальної співпраці.

3. *Створення ситуацій взаємоперевірки і взаємооцінювання дій дітей у спільній діяльності (співробітництво).* Виділяючи цю умову, ми виходили з вікових можливостей дітей старшого дошкільного віку здійснювати роботу спільно, вміти домовлятися. При визначенні змістовних характеристик цієї умови ми враховуємо специфіку поняття «співпраця» як типу взаємодії.

Співпраця – це спільна діяльність, в результаті якої всі сторони отримують ту чи іншу вигоду.

Оскільки співробітництво здійснюється в діяльності (ділове співробітництво), важливий характер діяльності. У зв'язку з тим, що у дітей 5-6/7 років переважає наочно-образне мислення, важливо, щоб діти мали можливість сприйняття результатів діяльності (проміжних і підсумкових), щоб була наочна основа для аналізу параметрів (критеріїв) результату.

У зв'язку з цим діяльність повинна мати продукт, тобто бути продуктивною. У нашому дослідженні ми пропонуємо використовувати ліплення, аплікацію, конструювання тощо.

Специфіка співробітництва проявляється в його компонентах. Компонентами співробітництва є: загальний мотив, загальна мета, спільні дії, загальний результат. Співпраця характеризується співпереживанням, спільним мисленням і сприянням один одному.

Існують такі моделі співпраці: спільно-індивідуальна, спільно-послідовна, спільно-взаємодієва. Спільно-індивідуальна модель співпраці передбачає, що після прийняття спільної мети в парі або підгрупі, кожна дитина-учасник діяльності буде виконувати свою частину загальної роботи індивідуально. Ця частина на завершальному етапі стане частиною загального підсумкового результату.

Узгодження дій учасників має здійснюватися в її початку – на етапі прийняття мети, при плануванні і в кінці, коли потрібно підсумовувати результати [20].

Спільно-послідовна модель співпраці передбачає прийняття не тільки спільної мети, але і послідовне виконання дій дітьми, коли результат дії, виконаного однією дитиною, стає предметом діяльності іншої, що вимагає взаємної регуляції між ними [20].

Спільно-взаємодієва модель співпраці передбачає, з одного боку, наявність у дітей певного досвіду спільної роботи, з іншого – відкриває нові можливості в освоєнні умінь планування, координації та оцінки як проміжного, так і підсумкового результатів. На занятті спочатку діти

працюють в парах або підгрупах, а потім здійснюється взаємодія між ними для досягнення загального результату [20].

У своїх дослідженнях про становлення самооцінки старших дошкільників Т. Репіна відзначає важливу роль взаємооцінювання. При обміні оцінками впливами виникає певне ставлення до інших дітей і одночасно розвивається здатність бачити себе їх очима. В спілкуванні з однолітками складається здатність оцінювати іншу людину, яка стимулює виникнення самооцінки. У старших дошкільнят переважають позитивні оцінки однолітків. Дуже високого рівня досягає вміння порівнювати себе з товаришами у дітей 5-7 років. До ровесника дитина більш вимоглива і оцінює його більш об'єктивно.

Важливе місце в оцінці однолітків в будь-якому віці займають їх ділові якості, навички та вміння, щоб забезпечити успішність спільної діяльності, а також моральні якості. У групі дитячого садка існує система цінностей, яка визначає взаємооцінювання дітей. Поступово розширюється діапазон моральних рис, що асоціюється у дитини з поняттям «хороший» щодо однолітка і себе. У старшому дошкільному віці дитина стає більш відповідальною, хоча як і раніше звані якості стосуються тільки відносин в дитячому саду і сім'ї (захищати дітей, не кричати, не балуватися, бути акуратним, не шкодувати, коли щось даєш, допомагати мамі, ділитися іграшками) [40, с. 48].

Охарактеризуємо особливості організації ситуацій взаємоперевірки і взаємооцінювання дій партнерів в спільній діяльності. На етапі планування діяльності педагог стимулює усвідомлення дітьми значущості дій взаємоперевірки і взаємооцінювання в процесі діяльності на етапі передачі проміжних підсумків (продукту) роботи від одного партнера до іншого. Перед початком діяльності діти спільно з педагогом повинні скласти і замалювати символами алгоритм діяльності, в якому присутні дії по взаємоперевірці і взаємооцінюванню (проміжної та підсумкової).

Педагог, здійснюючи керівництво контрольно-оцінною діяльністю дітей, повинен враховувати певні дії: спочатку цю діяльність він здійснює сам, потім спільно з дітьми (проводить колективне обговорення вправ, можливо, з драматизацією ситуації і подальшою реалізацією цих дій дітьми в парі), потім самостійна діяльність дітей в парах з подальшим обговоренням та аналізом, потім самостійно з наступною рефлексією.

4. *Показ дітям зразка-орієнтира проявів відповідальності до справи і людей в процесі виконання спільної діяльності.* Для визначення вимог до зразка-орієнтиру найбільший інтерес для нас представляють дослідження О. Дибіна і В. Щетиніна [56]. Виділяючи цю умову, ми виходили з того, що орієнтація на дорослого (особливо близького, емоційно привабливого) сприяє оволодінню дітьми будь-яким змістом, будь-якою діяльністю, в тому числі, і діяльністю по самоконтролю та саморегуляції своїх дій. Дитина засвоює зразок через дорослого. Вона потребує опори і емоційної підтримки реально діючих живих конкретних дорослих. В силу вікових психологічних особливостей (копіювання, сугестивність, емоційність, безпосередність і т.д.) дитина «відкрита» для впливів дорослого, відчуває довіру до нього, чутлива до його зауважень і оцінки.

Доросла людина як орієнтир постає дитині зразком в знаннях і ціннісному відношенні до навколишнього світу (зміст, оцінка знань), в умінні організувати власну діяльність (зміст і способи дій), у ставленні до даної діяльності.

У зв'язку з цим, спираючись на підходи О. Дибіна [14] і В. Щетиніна [56], ми виділили найбільш значущі наступні характеристики зразка-орієнтира:

- 1) дієвість зразка-орієнтира, яка стимулює у дітей бажання бути відповідальним і негативне ставлення до проявів безвідповідальності;
- 2) адекватність змісту зразка-орієнтира віковим та індивідуальним можливостям дітей, в тому числі, суб'єктного досвіду конкретної дитини;

3) представленість цілісного образу особистості, що припускає обов'язкове поєднання проявів відповідальності і інших його особистісних якостей, привабливих для дитини (допитливість, привітність, доброта, дбайливість, життєрадісність);

4) встановлення змістовних соціальних контактів з людиною (персонажем), котрі виявляють відповідальність;

5) особистісно-важливий сенс і спонукальна сила зразка-орієнтира для конкретної дитини, що стає можливим тільки в життєвій практиці, конкретній діяльності і спілкуванні.

Логіка пред'явлення зразка-орієнтира полягає в наступному. Спочатку виділяються характеристики критеріїв, потім можливість звіряти свою поведінку зі зразком-орієнтиром, поява бажання наслідувати зразку-орієнтиру, бути таким же.

Таким чином, нами були визначені і детально розглянуті психолого-педагогічні умови виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку років, описані механізми реалізації даних умов, необхідність пред'явлення зразка-орієнтира відповідальної поведінки по відношенню до оточуючих, показана важлива роль дорослого для формування відповідальності.

Висновки до першого розділу

Проблема формування відповідальності у старших дошкільників актуальна в освітній практиці і обумовлена потребою у вихованні морального покоління, здатного самостійно приймати відповідальні рішення в ситуації вибору.

Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури підтверджує інтерес дослідників до даної проблеми в різні роки. На підставі поданого аналізу різних напрямків у вивченні відповідальності за кордоном можна зробити висновки, що ідеї відповідальності вихованої й освіченої людини, здатної пристосовуватися до будь-яких ситуацій в світі, орієнтованого на

загальнолюдські цінності і відповідальний вибір у складних життєвих ситуаціях, знайшли відображення в роботах зарубіжних і вітчизняних фахівців в психології і педагогіки.

Експериментальні дослідження свідчать про те, що відповідальне ставлення до обов'язків та їх виконання формуються у дітей в дошкільному віці через тренування волі і характеру дитини при здійсненні спільної діяльності з іншими дітьми і дорослими.

При створенні певних психолого-педагогічних умов можливе виховання відповідального ставлення дитини до навколишніх подій, справі, людям. В ході реалізації даних умов дитині необхідно пред'явити зразок-орієнтир відповідальної поведінки, який володіє рядом характеристик, зрозумілих старшому дошкільнику.

РОЗДІЛ 2.

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ВИХОВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Дослідження рівня вихованості відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку

Відповідно до мети та завдань нашого дослідження ми визначили основну мету експерименту, що констатує виявлення стану педагогічної практики щодо відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

Діагностична робота на констатувальному етапі дослідно-експериментальної роботи здійснювалася за двома напрямками: діагностика дітей і вивчення психолого-педагогічних умов освітньої роботи з дітьми з досліджуваної проблеми.

Охарактеризуємо кожен напрям дослідно-експериментальної роботи.

1. Діагностика дітей мала на меті виявити рівень вихованості відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку. В експериментальній роботі взяло участь 40 дітей, 20 дітей склали експериментальну групу (ЕГ), і 20 дітей - контрольну групу (КГ). Для виявлення рівня вихованості відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку нами були використані показники, розроблені К. Климової, М. Матюхіної і уточнені в зв'язку з проблемою дослідження. Дані показники і комплекс діагностичних завдань щодо їх вивчення представлені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Діагностична карта вивчення вихованості відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку

Показник	Діагностичне завдання
Уявлення дітей про те, що таке «відповідальність», про правила поведінки відповідальної людини (до справи, до людей).	Бесіда «Що таке відповідальність?»
Прагнення бути відповідальним (внутрішній мотив).	Спостереження за дітьми в процесі прибирання іграшок
Характер дій, спрямованих на успішне виконання завдання	Спостереження за дітьми в процесі прибирання мозаїки
Емоційне переживання досягнення результату (турбується за успіх, відчуває задоволення від успішного виконання, переживає оцінку своїх результатів іншими людьми)	Проективна методика «Закінчи розповідь»
Самооцінка відповідальності (обґрунтованість).	Самооцінка відповідальності (модернізована методика В.Г. Щур)
Спрямованість відповідальності за свої вчинки і дії (за себе, за інших людей і обставини)	Методика рішення уявних експериментальних ситуацій (модернізована методика М.В.Матюхіної, С.Г.Ярікової)

Охарактеризуємо діагностичні методики щодо виявлення рівня сформованості відповідальності у дітей 5-6/7 років і опишемо результати.

Діагностичне завдання 1 - Бесіда «Що таке відповідальність?».

Мета: виявити наявність уявлень дітей про те, що таке «відповідальність», про правила поведінки відповідальної людини (до справи, до людей).

Матеріали: 9 сюжетних картинок із зображенням ситуацій, в яких діти проявляють безвідповідальність по відношенню до людей і до справи (Додаток А).

Хід. Експериментатор пропонував дитині розглянути картинку і вислухати історія про «героїв». А потім пропонував дитині відповісти на питання:

- Що сталося між персонажами (називаються конкретні імена)?
- Чи можна назвати ... (ім'я) відповідальним? Чому ти так вважаєш?
- Яке правило порушено в цій ситуації?
- Як би ти вчинив у цій ситуації?

Ситуація 1. Ваня побачив, як Наташа красиво намалювала квіточку, і попросив намалювати машинку йому. Наташа вміла малювати тільки квіточки, але все ж пообіцяла Вані малюнок машинки. Ваня був дуже засмучений, коли побачив, що машинка на малюнку зовсім не схожа на справжню.

Правило: не можеш виконати - не обіцяй.

Ситуація 2. Дідусь вчив онуків ліпити з глини різні іграшки. Після навчання він дав кожній дитині завдання: зробити певну іграшку в подарунок для малюків. Микиті дідусь сказав ліпити кошеня. Хлопчик довго намагався, але у нього погано виходило. Він нікого не попросив про допомогу, не попередив дідуса і вирішив: що буде, то буде. Коли онуки принесли іграшки, дідусь з малюками дуже засмутився, побачивши, що іграшка Микити зовсім не схожа на кошеня.

Правило: не можеш виконати - заздалегідь попереди або попроси про допомогу.

Ситуація 3. Хлопці вийшли на прогулянку. Маша покликкала Сашка грати в пісочницю і Саша погодився, але сказав, що підійде, коли пограє в «догонялки». Але він так загрався з іншими хлопцями, що зовсім забув про свою обіцянку Маші. Коли вихователька покликкала хлопців збиратися на обід, Маша заплакала і сказала: «Ти ж обіцяв! Але так і не прийшов », а Саша відповів « Ну і що? Я не встиг ».

Правило: не виконав обіцянку - визнай, що був не правий і вибачся.

Ситуація 4. Хлопчики домовилися разом побудувати будинок з конструктора на прохання Олі. Вітя зробив свою частину роботи і пішов, Михайлові набридло будувати, і він теж пішов, хоча Вітя йому сказав: «Ми ж обіцяли Олі побудувати будинок!». Віті довелося одному виконувати будівництво до кінця. Прийшла Оля, побачила недобудований будинок, засмутилася і запитала «Чому так вийшло? Чому Михайлик не допомагає будувати?»

Правило: взявся за справу - не залишай його на півдорозі.

Ситуація 5. Віка попросила Світланку намалювати її портрет, так як знала, що вона дуже добре малює. Світлана погодилася, але не дуже хотіла малювати. Тому не намагалася і намалювала портрет абияк. Портрет не сподобався Віці, вона засмутилася і вирішила, що більше ніколи не буде просити Світланку ні про що.

Правило: взявся за справу - старайся і виконуй її якісно.

Ситуація 6. У садку діти домовилися намалювати малюнки осені для виставки. Стас теж погодився, але коли він прийшов додому, йому дуже захотілося пограти в комп'ютер, і він попросив свого молодшого брата виконати цю справу. На наступний день Стас приніс малюнок в дитячий сад. Діти розглянули малюнок і сказали, що такий для виставки не годиться. Вихователька сказала: «Ти видно зовсім не пильнував, і такому малюнку не місце на виставці». Стас подивився на свій малюнок і йому стало соромно.

Правило: взявся за справу - не перекладай її на інших.

Ситуація 7. У родині всі готували подарунки один одному. Костя обіцяв на Новий рік зробити 2 малюнки батькам. Костя не хотів витратити багато часу на подарунки, і тому поспішав і малював одночасно 2 малюнки. В підсумку вони вийшли неакуратними. Костя вирішив: «Нічого, зате я зробив 2 подарунка». Батьки засмутилися, коли побачили малюнки.

Правило: не роби дві справи одночасно.

Ситуація 8. Оля і Діма домовилися разом малювати букет квітів для музичного керівника. В ході малювання діти не змогли визначитися, які квіти

малювати, посварилися і перестали малювати. Коли вихователька зібрала дітей йти вітати музичного керівника і вручати подарунок, Оля і Діма сказали: «Ми не можемо йти, бо не намалювали малюнок».

Правило: виконуй справу до кінця, навіть якщо сталася сварка.

Ситуація 9. Матвій розповів хлопцям, що він навчився робити кораблі з картону. Хлопці попросили його зробити 3 кораблика, Матвій погодився. Коли хлопчик прийшов додому і почав виробити, виявилось, що картону вистачить лише на 1 корабель. Матвій повідомив хлопцям по телефону, що у нього не вийшло зробити кораблики для всіх.

Правило: приступаючи до справи, оціни, чи зможеш ти її виконати.

Механізм оцінки:

Високий рівень (3 бали) - дитина самостійно виділила 7-9 правил; визначила, що відбувалося з персонажами в кожній ситуації; розповіла про свою поведінку в подібних ситуаціях; самостійно дала характеристику поняттю «відповідальність».

Середній рівень (2 бали) - дитина виділила 4-6 правил за допомогою дорослого, відчувала труднощі в розумінні ситуацій, спробувала дати визначення поняттю «відповідальність» за допомогою дорослого.

Низький рівень (1 бал) - дитина виділила 1-3 правила за допомогою дорослого, не змогла дати визначення поняттю «відповідальність».

До високого рівня ми віднесли 10% дітей експериментальної групи і 5% контрольної групи, вони змогли самостійно виділити 7-9 правил; визначили, що відбувалося з персонажами; розповіли, як би вони вчинили в даній ситуації; змогли дати характеристику поняттю «відповідальність». До середнього рівня ми віднесли 65% дітей КГ і 40% дітей ЕГ. Ці діти змогли виділити 4-6 правил за допомогою дорослого, відчували труднощі в розумінні ситуацій, намагалися дати визначення поняттю «відповідальність» за допомогою дорослого. До низького рівня ми віднесли 30% дітей КГ і 50% дітей ЕГ, ці діти могли виділити 1-3 правило за допомогою дорослого, не змогли дати визначення поняттю «відповідальність».

Так, наприклад, Поліна К. зрозуміла все ситуації правильно, відразу ж виділяла правила, при поясненні поняття «відповідальність» не зверталася за допомогою до дорослого. Миша К. розповідав, як він зрозумів ситуації сам, але виділити правила зміг тільки за допомогою навідних запитань дорослого. Аліса С. відчувала труднощі в розумінні ситуацій, зверталася за допомогою до дорослого, не змогла пояснити, як вона розуміє, що таке «відповідальність».

Діагностичне завдання 2 - Спостереження за дітьми в процесі збирання іграшок.

Мета: виявити прагнення бути відповідальним (внутрішній мотив) старших дошкільників.

Хід. Діти грають в іграшки перед обідом. За 5 хвилин до обіду дорослий пропонує дітям прибрати іграшки на місце за собою і піти мити руки. (Діти бачать, що помічник вихователя і чергові накривають на стіл). Через 3 хвилини експериментатор повторює вказівку: «Я нагадую, що залишилося 2 хвилини до обіду. Приберіть іграшки на місце і йдіть мити руки».

Високий рівень (3 бали) - прагнення бути відповідальним проявляється без стимулювання дорослого.

Середній рівень (2 бали) - прагнення бути відповідальним проявляється тільки після другого нагадування експериментатора.

Низький рівень (1 бал) - прагнення бути відповідальним не проявляється навіть після стимулювання.

До високого рівня ми віднесли 15% дітей контрольної групи і 10% дітей експериментальної групи. Ці діти проявили прагнення бути відповідальним незалежно від нагадування, без стимулювання дорослого. До середнього рівня ми віднесли 65% дітей контрольної групи і 60% експериментальної групи. Ці діти проявили прагнення бути відповідальним тільки після стимулювання дорослого. До низького рівня ми віднесли 20%

дітей КГ і 30% ЕГ. Ці діти не виявили прагнення бути відповідальним навіть після стимулювання дорослим.

Так, наприклад, Сергій В. почав прибирати мозаїку, не чекаючи нагадування дорослого, відразу як побачив, що помічник вихователя почав накривати на столи. Аліна Н. сказала, що вона хоче зібрати мозаїку до кінця, але після другого нагадування почала складати незавершену мозаїку в коробку. Даша Ш. ніяк не реагувала на нагадування дорослого і збирала мозаїку, поки всі діти вже не сіли за столи на обід.

Діагностичне завдання 3 - Спостереження за дитиною в процесі прибирання мозаїки.

Мета: виявити характер дій, спрямованих на успішне виконання завдання (вчасно приступає і закінчує справу, доводить справу до кінця, здійснює самоконтроль).

Хід. Дорослий пропонує 3 дітям поруч пограти в мозаїку. За 5 хвилин до вечері вихователь повідомляє дітям, що треба піти мити руки. (Діти бачать, що помічник вихователя і чергові накривають на стіл). Через 3 хвилини експериментатор повторює вказівку: «Я нагадую, що залишилося 2 хвилини до вечері. Приберіть іграшки на місце і йдіть мити руки».

Питання для бесіди після виконання вказівки:

- Ти відразу (не відразу) приступив до виконання вказівки?
- Чому ти відразу (не відразу) приступив до виконання вказівки?
- Чи правильно ти склав мозаїку в коробку?

Механізм оцінки:

Високий рівень (3 бали) - дитина відразу закінчує гру і починає складати мозаїку в коробку і прибирати її на місце, сама контролює правильне складання іграшки і розташування коробки на полиці.

Середній рівень (2 бали) - дитина не відразу закінчує збирати мозаїку, після другого нагадування дитина складає мозаїку в коробку, прибирає коробку з мозаїкою не на своє місце.

Низький рівень (1 бал) - після оголошення про закінчення часу, дитина кидає мозаїку і йде готуватися до обіду.

До високого рівня ми віднесли 10% дітей контрольної групи і 15% дітей експериментальної групи. Ці діти відразу починали закінчувати гру і складати мозаїку в коробку і на місце, самі контролювали правильне складання іграшки і розташування коробки на полиці. До середнього рівня ми віднесли 60% дітей КГ і 45% дітей ЕГ. Ці діти не відразу закінчували збирати мозаїку, а тільки після другого нагадування діти складали мозаїку в коробку, але не все прибрали коробку на своє місце. До низького рівня ми віднесли 30% дітей КГ і 40% дітей ЕГ. Ці діти не стали прибирати мозаїку зовсім.

Так, наприклад, Кирило С. після другого нагадування дорослого почав прибирати мозаїку, але прибрав її не на ту полицю, на якій вона стояла до цього. Ліля Ч. після оголошення про майбутню вечерю, залишила мозаїку на столі розкиданою і пішла.

Діагностичне завдання 4 - Проективна методика «Закінчи розповідь».

Мета: виявити емоційне переживання дитини за досягнення результату (турбується за успіх, відчуває задоволення від успішного виконання, переживає щодо оцінки своїх результатів іншими людьми).

Хід. Дитині пропонувалася інструкція: «Я буду тобі розповідати початок історії, а ти її закінчи».

Історія 1. Віра робила споруду з конструктора для малюків, але підійшов Олексій і зламав всю споруду. Віра відповіла ... (Що відповіла Віра? Чому?)

Історія 2. Максим виконував важливе доручення виховательки - вирізав пташку з паперу для подарунків ветеранам. Він хотів зробити так, щоб вихователька його похвалила. Коли справа була зроблена, Максим підійшов до виховательки, і вона сказала йому ... (Що сказала вихователька? Чому?)

Історія 3. Рита і Катя ліпили з пластиліну загальну саморобку. Кожна дівчинка ліпила свого ведмедика. Після того, як дівчатка зліпили ведмежат, вони стали дивитися, що вийшло у кожній. Рита перша сказала Каті, що її виріб вийшов правильний і красивий. А Катя сказала Риті, що її ведмедик не схожий на зразок. (Яка реакція була у Рити? Чому?)

Механізм оцінки:

Високий рівень (3 бали) - дитина турбується за успіх, відчуває задоволення від успішного виконання, переживає оцінку своїх результатів іншими людьми, відповідає на питання ситуації, пояснює причину.

Середній рівень (2 бали) - дитина відповідає на питання ситуації за допомогою дорослого, з утрудненням пояснює причину відповіді, успіх її мало турбує, вона не відчуває задоволення від успішного виконання, оцінка своїх результатів іншими людьми мало значима.

Низький рівень (1 бал) - дитина не турбується за успіх, не відчуває задоволення від успішного виконання, не переймається оцінку своїх результатів іншими людьми, з труднощами закінчує ситуацію, не пояснює причину відповіді.

До високого рівня ми віднесли 25% дітей КГ і 25% ЕГ, ці діти при зіставленні ситуації з собою турбувалися за успіх, відчували задоволення від успішного виконання, переживали оцінку своїх результатів іншими людьми. До середнього рівня ми віднесли 50% дітей КГ і 45% дітей ЕГ. Ці діти відповідали на питання ситуації за допомогою дорослого, з утрудненням пояснювали причину відповіді, не пояснювали причину відповіді.

Так, наприклад, Лера Г. після прослуховування першої історії закінчила її словами: «Льоша, що ж ти зробив? Що я скажу малюкам? Адже я їм обіцяла побудувати будинок з конструктора! ». Данило К. після прослуховування іншої історії, закінчив її словами: «Максим, у тебе вийшла некрасива пташка». Руслан Р. закінчив третю історію так: «Рита відповіла Каті, що в наступний раз нехай робить все одна».

*Діагностичне завдання 5 - «Самооцінка відповідальності»
(Модифікована методика В. Г. Щур).*

Мета: виявити рівень обґрунтованості самооцінки відповідальності дитини.

Матеріали: картинка з драбинкою.

Хід. Дитині давалася інструкція: «Якщо всіх дітей розсадити на цій драбинці, то на трьох верхніх сходинках опиняться найвідповідальніші – чим вище, тим краще (показують: «відповідальні», «дуже відповідальні», «найвідповідальніші»). А на трьох нижніх сходинках опиняться безвідповідальні - чим нижче, тим гірше («безвідповідальні», «дуже безвідповідальні», «самі безвідповідальні»). Покажи, на яку сходинку ти поставиш себе. Поясни чому?».

Механізм оцінки:

Високий рівень (3 бали) - дитина пояснює причину свого вибору. Приводить 1-2 приклади відповідальної поведінки з власного досвіду.

Середній рівень (2 бали) - дитина пояснює причину свого вибору, але не може назвати власні приклади прояву відповідальної поведінки.

Низький рівень (1 бал) - дитина не пояснює причину свого вибору, не приводить ніяких прикладів відповідальної поведінки.

До високого рівня ми віднесли 10% дітей КГ і 10% дітей ЕГ. Ці діти пояснили, чому вони себе бачать на цій сходинці, розповіли приклади з власного досвіду, що доводять причини їх вибору. У цих дітей обґрунтована самооцінка. До середнього рівня ми віднесли 65% дітей КГ і 60% дітей ЕГ. Ці діти пояснили причину, чому вони себе бачать на тій або іншій сходинці, але не змогли навести приклади, які доводять причини їх вибору. До низького рівня ми віднесли 25% дітей КГ і 30% дітей експериментальної групи. Ці діти не змогли пояснити причину свого вибору і не змогли навести приклади, які доводять причини їх вибору.

Так, наприклад, Кирило С. поставив себе на верхню сходинку, пояснюючи це тим, що він завжди робить те, про що його просять. Кирило

розповів, що він завжди виконує доручення вихователів і батьків. Якщо мама каже зібрати іграшки у своїй кімнаті, то він починає відразу займатися прибиранням. Максим Т. поставив себе на середню сходинку, пояснюючи причину так: «Мама каже, що я хороший». Тоня С. поставила себе на нижню сходинку без пояснення причини.

Діагностичне завдання 6 - «Методика рішення уявних експериментальних ситуацій» (модернізована методика М.В.Матюхіної, С.Г.Ярікової).

Мета: визначити спрямованість відповідальності за свої вчинки і дії (на себе, на інших людей і обставини).

Хід. Дитині пропонувалася така інструкція: «У кожного з нас можуть відбутися неприємності. Зараз я розповім тобі ситуації. Уяви, що це сталося з тобою. Постарайся пояснити причину того, як це могло статися».

Ситуація 1: Під час заняття з малювання, вихователь зробив тобі зауваження, що ти не намалював те, що вона просила? Що ти відповіси вихователю?

Ситуація 2. Вихователь доручила тобі поливати квіти в групі, але ти забув і вони зів'яли. Що ти скажеш вихователю?

Ситуація 3: Ти пообіцяв своєму другові поділитися іграшкою, але забув її принести в дитячий садочок. Що ти скажеш йому?

Ситуація 4: Ти запізнився в дитячий садочок на сніданок і вихователь зробив тобі зауваження. Що ти їй скажеш?

Ситуація 5: Під час репетиції новорічного ранку, ти забув, де твоє місце. Музичний керівник робить тобі зауваження. Що ти відповіси на нього?

Механізм оцінки:

Високий рівень (3 бали) - дитина у всіх ситуаціях бере відповідальність на себе.

Середній рівень (2 бали) - дитина дає відповіді, в яких відповідальність спрямована і на себе і на зовнішні обставини.

Низький рівень (1 бал) - дитина у всіх ситуаціях переносить відповідальність на зовнішні обставини і людей, не враховуючи свої суб'єктивні особливості.

До високого рівня ми віднесли 10% дітей КГ і 15% дітей ЕГ. Ці діти при відповіді на питання ситуації брали відповідальність на себе. До середнього рівня ми віднесли 50% дітей КГ і 35% дітей ЕГ. Ці діти відповідали на питання неоднозначно, в деяких відповідях відповідальність була спрямована на себе, а в деяких на зовнішні обставини або інших людей. До низького рівня ми віднесли 40% дітей КГ і 50% дітей ЕГ. Ці діти при відповідях на питання переносили відповідальність на зовнішні обставини і інших людей.

Так, наприклад Кіра М. на ситуацію під номером 4 відповіла, що вона запізнилася в дитячий садочок, тому що мама довго робила зачіску. А Саша П. відповідав по-різному, в першій ситуації він би вибачився і сказав що не уважно слухав завдання, а ось у відповіді на питання п'ятої ситуації Данило сказав, що це вихователь поставила його не на те місце.

Аналіз результатів першого напряму констатувального експерименту показав наступне.

Високий рівень - у дитини є уявлення про те, що таке «відповідальність», проявляється прагнення бути відповідальним, він знає 7-9 правил відповідальної поведінки людини по відношенню до справи і до людей, вчасно розпочинає і закінчує справу, намагається долати труднощі, доводить справу до кінця, здійснює самоконтроль, турбується за успіх, відчуває задоволення від успішного виконання, переживає оцінку своїх результатів іншими людьми, адекватно оцінює свою самооцінку відповідальності, відповідальність спрямована на себе.

Середній рівень - дитина визначає поняття «відповідальність» з допомогою дорослого, знає 4-6 правил відповідальної поведінки людини до справі і до людей, прагнення бути відповідальним проявляється після стимуляції дорослого, успіх його мало турбує, він не відчуває задоволення

від успішного виконання, оцінка своїх результатів іншими людьми мало значима, його відповідальність спрямована частіше на зовнішні обставини, ніж на себе.

Низький рівень - дитина не має уявлення, що таке «відповідальність», знає 1-3 правила відповідальної поведінки людини до справи і людей, не прагне бути відповідальним, навіть після стимуляції дорослого, не турбується за успіх, не відчуває задоволення від успішного виконання, не переймається оцінкою своїх результатів іншими людьми, переносить відповідальність на зовнішні обставини і інших людей.

Узагальнені результати щодо проведених діагностичних методик представлено на рис.2.1.

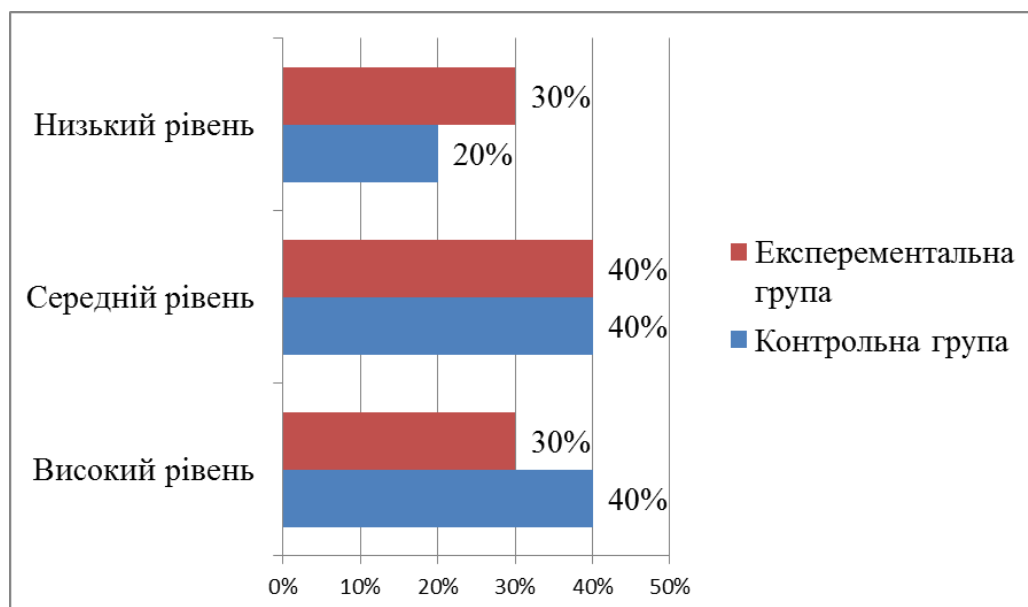

Рис.2.1. Виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку (початковий етап дослідно-експериментальної роботи)

Таким чином, результати діагностики дітей доводять необхідність проведення більш ефективної роботи по формуванню відповідальності дітей старшого дошкільного віку

Наступний етап констатувального експерименту полягав у вивченні психолого-педагогічних умов освітньої роботи з дітьми з проблеми формування відповідальної поведінки.

В експериментальній роботі взяли участь 4 педагога. Для вивчення психолого-педагогічних умов нами була складена діагностична карта.

Результати опитування вихователів дозволили зробити висновок про те, що всі педагоги визнають за необхідне виховувати у дітей відповідальність. Але лише 10% приділяють цьому питанню увагу в своїй педагогічній діяльності: дуже рідко на заняттях з соціально-морального розвитку, а в основному в повсякденній діяльності в разі потреби. Формувати відповідальність вважають за можливе в різних видах діяльності, але конкретизувати і запропонувати конкретну методику важко. Підбір ігор і творів художньої літератури зводиться, як правило, до переліку, запропонованого програмою розвитку і навчання в дитячому садку. Більший відсоток опитаних педагогів (87%) висловлюють готовність здійснювати процес формування відповідальності у старших дошкільників при наявності повної теоретичної та практичної розробки даної проблеми.

Проведений аналіз готовності вихователів дошкільного закладу до здійснення формування відповідальності як моральної якості особистості дитини старшого дошкільного віку і початковий зріз рівня сформованості відповідальності у дошкільників підтвердили актуальність поставленої проблеми і є підставою для впровадження в освітній процес дошкільного закладу психолого-педагогічних умов.

Аналізуючи діяльність педагогів, ми визначили наступні результати. При спостереженні за діяльністю педагогів ми виявили, що 3 вихователя при пред'явленні дітям критеріїв результату в основному використовують стандартні методи (називання їх і питання до дітей з відтворенням). Тільки один вихователь використовує в своїй діяльності пошукову бесіду для виділення критеріїв.

Два вихователя не виробляють оцінювання по завершенню роботи у дітей. Один вихователь дає формальну оцінку «Всі впоралися, молодці». Ще один вихователь хвалить тих хлопців, чиї роботи найбільш акуратно виконані.

Всі вихователі використовують окремі завдання по формуванню відповідальності, але не реалізують їх в єдиному комплексі, використовують 2-3 правила відповідальної поведінки в своїй роботі.

За результатами анкетування ми виявили, що педагоги не усвідомлюють необхідність пред'явлення дітям зразка-орієнтира прояву відповідальності, який відповідав би певним вимогам. Також вони не виробляють способів і форм його пред'явлення.

Отже, аналіз результатів вивчення психолого-педагогічних умов показав, що запропоновані нами умови недостатньо представлені в педагогічній практиці.

Таким чином, результати експерименту довели необхідність підвищення ефективності роботи з дітьми та недостатню представленість в педагогічній практиці розроблених нами психолого-педагогічних умов.

2.2. Зміст та шляхи виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку

Виходячи з мети і з огляду на результати експерименту, ми визначили мету формувального етапу експерименту: розробити зміст та шляхи виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку, реалізувавши пропоновані нами психолого-педагогічні умови.

На основі результатів теоретичного аналізу та результатів констатувального експерименту нами були намічені 2 етапи виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку з реалізації психолого-педагогічних умов, а саме: мотиваційно-когнітивний і дієво-практичний.

Мета мотиваційно-когнітивного етапу: формувати у дітей старшого дошкільного віку уявлення про відповідальність, про правила поведінки відповідальної людини, розвинути прагнення бути відповідальним.

Для успішного досягнення мети ми поставили перед собою такі завдання:

1. Формувати уявлення дітей про «відповідальність» як якість людини і її прояв в поведінці.
2. Формувати уявлення дітей про правила поведінки відповідальної людини по відношенню до справи.
3. Формувати уявлення дітей про правила поведінки відповідальної людини по відношенню до людей.
4. Стимулювати прагнення бути відповідальним.

На даному етапі ми реалізовували такі психолого-педагогічної умови: пред'явлення дітям зразка-орієнтира прояву відповідальності до справи і людей в процесі виконання спільної діяльності; реалізація в освітній роботі з дітьми комплексу завдань, які передбачають співпрацю дітей і забезпечують формування всіх компонентів відповідальності як особистісної якості.

Ми розробили план роботи з дітьми та педагогічний інструментарій, який представлений в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Зміст роботи з дітьми щодо виховання відповідальної поведінки та педагогічний інструментарій

Зміст діяльності дітей	Особливості педагогічного інструментарію
Інтерактивний театр «Кот, дрізд і півень»	Організація бесіди після перегляду театру.
Ситуація «Не можеш виконати - Не обіцяй»	Пошукова бесіда для визначення порушеного правила і замальовка
Ситуація «Не можеш виконати вчасно - заздалегідь попередь або попроси про допомогу»	
Ситуація «Не виконав обіцянку - визнай, що був неправий і вибачся» Ситуація «Взявся за справу - не	

<p>залишай його на півдорозі» Ситуація «Взявся за справу - старайся і виконуй його добре» Ситуація «Взявся за справа - не перекладай його на інших » Ситуація «Виконуй справу до кінця, навіть якщо сталася сварка» Ситуація «Не роби дві справи одночасно» Ситуація «Пристаюючи до справи, оціни, чи зможеш ти його виконати »</p>	<p>правила за допомогою символів.</p>
--	---------------------------------------

Докладніше зупинимося на характеристиці зазначеної роботи.

На мотиваційно-когнітивному етапі ми використовували такі методи: показ інтерактивного театру, аналіз ситуацій. На даному етапі для нас найважливішим стало сформувати у дітей уявлення про відповідальність і прагнення бути відповідальним. Спочатку ми організували для дітей інтерактивний театр за мотивами народної казки «Кіт, дрізд і півень».

Під час представлення дорослий звертався до дітей із запитанням: «Що робити півнику? Чому саме так?». Діти охоче брали участь в обговоренні, були емоційні. Після проведення театру вихователь організував бесіду. Всі діти ділилися один з одним емоціями, розповідали, що їм сподобалося, а що ні. Спільно з дорослим діти обговорювали поведінку півника, говорили як би вони вчинили на його місці.

За результатом бесіди дорослий привів дітей до висновку, що півник в казці - безвідповідальний персонаж. Далі дорослий запропонував дітям розповісти, як би вчинив півник, якби він був відповідальним.

Для того щоб сформувати у дітей уявлення про правила поведінки відповідальної людини по відношенню до справи дітям зачитувалися ситуації і пропонувалося визначити яке правило порушено. Також кожне правило, в

ході обговорення дорослий замальовував у вигляді піктограми для наочності та кращого запам'ятовування.

Дорослий зачитував дітям ситуацію на правило «Не можеш виконати - не обіцяй»: дівчатка грали в пісочниці. Марійка робила пасочки в пісочниці, а Даша намагалася побудувати замок з піску. У Даші нічого не виходило зліпити, і вона попросила Марійку допомогти їй з будівництвом. Марійка пообіцяла побудувати замок, хоча сама не вміла. В результаті вона зіпсувала все будівництво.

Дітям пропонувалося визначити, що сталося в даній ситуації, як можна було б вчинити. Дорослий, використовуючи навідні запитання, допомагав дітям виділити, яке правило порушено і пропонував разом подумати, як можна замалювати це правило. В результаті вийшла піктограма, на якій дівчинка сидить в порожній пісочниці з мрією про замок.

На правило «Не можеш виконати вчасно - заздалегідь попередь або попроси про допомогу» дітям була запропонована наступна ситуація: Вова пообіцяв Насті на наступний день принести цукерку в дитячий садочок. Настя дуже зраділа цьому і вже уявила, як буде їсти її навпіл з Вовою. Вдома Вова не знайшов цукерочок, і не попередив про це Настю. Наступного дня хлопчик пішов у садок без цукерки. Коли Настя дізналася, що Вова не приніс цукерку, вона була дуже засмучена.

В процесі обговорення дорослий допомагав дітям виділити порушене правило, яке потім замалювали у вигляді годинника зі знаком оклику.

На правило «Не виконав обіцянку - визнай, що був не правий і вибачся» дітям зачитувалася наступна ситуація: Марійка і Христина грали в ляльки в ігровій кімнаті. Несподівано Марійку покликкала мама. Дівчинка попросила Христину переодягнути ляльку і побігла до мами. В цей час Христина спробувала переодягнути ляльку і випадково зламала їй руку. Коли Маша повернулася, вона запитала: «Хто зламав руку ляльці?», На що Христина відповіла «Я не бачила».

В ході спільного обговорення ситуації, діти запропонували замалювати правило у вигляді картинки з двома дівчатками, у одній з яких в зламана лялька зі знаком питання, а в іншій в руках зламана лялька і цукерка.

Також дорослий обговорював з дітьми ситуацію на правило «Взявся за справу - не кидай його на півдорозі»: Катя обіцяла мамі, що зробить подарунок до дня народження бабусі. Дівчинка почала робити квіточку з паперу, але друзі її покликали гуляти. Катя вирішила піти до друзів, і кинула виріб. Увечері, коли потрібно було йти вітати бабусю, у Каті не виявилось подарунка, через що бабуся засмутилася.

На дане правило було вирішено намалювати дівчинку з незакінченим виробом квітки і дівчинку з закінченою виробом. Від першого малюнка до другого діти намалювали сліди ніг.

Ситуація на правило: «Взявся за справу - старайся і виконуй його добре» звучала наступним чином: Христина і Олеся гуляли на вулиці і малювали крейдою на асфальті. У Христини виходили гарні малюнки. Олеся попросила подругу намалювати кішечку. Христина вже втомилася і намалювала некрасиву кішечку. Коли Олеся побачила результат, вона образилася на подругу за такий малюнок.

В ході спільного обговорення ситуації, дорослий замалював правило у вигляді дівчинки, яка малює, у якої і на асфальті, і в думках однаково красива кішка.

Правило «Взявся за справу - не перекладай його на інших» було запропоновано у вигляді ситуації: Саша з молодшим братом був в гостях у бабусі. Бабуся попросила Сашку віднести тарілки для обіду на стіл. Саша відніс одну тарілку, потім відволікся на мультик, і попросив брата принести інші тарілки. Коли брат ніс тарілочку, вона у нього випала і розбилася. Бабуся стала лаятися на Сашу за те, що він не виконав доручення сам.

В процесі обговорення ситуації діти запропонували замалювати правило у вигляді хлопчика, що передає тарілку іншому хлопчикові і закреслити малюнок.

Правило «Виконуй справу до кінця, навіть якщо сталася сварка»: Оля зі своїм другом Васею будували пісочний замок для малюків. Під час гри діти посварилися і образилися один на одного. Оля була така зла, що зламала всю споруду і пішла. Малюки засмутилися, коли побачили зламаний замок, адже тепер вони не зможуть пограти в нього. На дане правило дорослий, спільно з дітьми придумав замалювати двох дітей зі злими виразами обличчя, які виконують спільну роботу.

Правило «Не роби дві справи одночасно»: Петрик і Юра сиділи за одним столом на занятті з малювання. Вихователька пояснила всім дітям, що потрібно намалювати. Поки Петрик малював, Юра розповідав йому про свій новий велосипед. Петрик так заслухався, що намалював зовсім не те, що пояснювала вихователька. В ході спільного обговорення ситуації діти запропонували намалювати хлопчика, у якого в одній руці іграшка, а в іншій олівець. Малюнок закреслили червоним кольором.

На правило «Пристаюючи до справи, оціни, чи зможеш ти її виконати»: дорослий запропонував дітям ситуацію: на свій день народження Марійка принесла в дитячий садочок цукерки для дітей, але не розрахувала їх на всіх. Коли Маша стала роздавати цукерки, виявилось, що двом дівчаткам не хватило частування, і вони засмутилися. Піктограмою до даного правила стала картинка з зображенням особи дівчинки, у якої в думках над головою три знака питання.

В результаті проведеної роботи до кінця цього етапу у дітей було сформовано бажання бути відповідальним і уявлення про правила поведінки відповідальної людини.

Мета дієво-практичного етапу: формувати у дітей уміння регулювати свою поведінку відповідно до освоєних правил відповідальності. Для вирішення даної мети нами були поставлені наступні завдання:

1. Формувати характер дій, спрямованих на успішне виконання завдання (вміння вчасно приступати і закінчувати справу; прагнення долати

труднощі і доводити справу до кінця; вміння виділяти критерії результату і здійснювати самоконтроль на основі засвоєних критеріїв).

2. Сформувати емоційне переживання за досягнення результату (турбується за успіх, відчуває задоволення від успішного виконання, переживає за оцінку своїх результатів іншими людьми).

3. Сформувати спрямованість відповідальності за свої вчинки і дії на себе.

4. Сформувати адекватну, обґрунтовану самооцінку.

На даному етапі ми реалізовували такі психолого-педагогічної умови: активізація проєктувальної і контрольної-оціночної діяльності дітей на всіх етапах виконання завдань (на основі включення дітей в планування діяльності та розробку критеріїв результату в конкретній діяльності і критеріїв (правил) відповідального ставлення до справи і людям); створення ситуацій взаємоперевірки і взаємооцінювання дій дітей в спільній діяльності; реалізація в освітній роботі з дітьми комплексу завдань, які передбачають співпрацю дітей і забезпечують формування всіх компонентів відповідальності як особистісної якості.

Дієво-практичний етап формування етапу експерименту був розділений на блоки «Спільні справи» і «Що робити правильно» і спрямований на формування у дітей вміння регулювати свою поведінку відповідно до засвоєних правил відповідальності. По кожному блоку ми визначили зміст діяльності дітей і виділили специфіку педагогічного інструментарію.

План роботи по блоку «Спільні справи» представлено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

План роботи по реалізації блоку «Спільні справи»

Зміст діяльності дітей	Діагностичний інструментарій
1.«Гірлянди для прикраси своєї групи» (Конструювання з паперу). 2. «Композиція за казкою» 3 ведмедя - миски для ведмедів »(ліплення з пластиліну). 3. «Листівка до свята» День пташок»(аплікація). 4. «Чайна пара» (малювання)	Пошукова бесіда для визначення критеріїв результату і замальовка їх у вигляді піктограм.
1. «Гірлянди для прикраси музичного залу» (Конструювання з паперу). 2. «Композиція за казкою» 3 ведмедя »- стільці для ведмедів (ліплення з пластиліну). 3. «Листівка до свята» Міжнародний жіночий день »(аплікація). 4. «Рукавичка» (малювання)	Дорослий пропонував дітям набір піктограм з критеріями результату для різних видів діяльності і допомагав вибрати потрібні.
1. «Гірлянди для прикраси ділянки молодшої групи »(конструювання з паперу). 2. «Композиція за казкою» Маша і ведмеді » (Ліплення з пластиліну). 3. «Листівка до свята» День сміху »(аплікація). 4. «Чобітки» (малювання)	Дорослий спостерігав за діяльністю дітей, які не пропонували піктограми

Таблиця 2.4.

План роботи по реалізації блоку «Як вчинити правильно»

Зміст діяльності дітей	Діагностичний інструментарій
«Зміни і розкажи новий кінець історії» на правила: - не можеш виконати - не обіцяй; - не роби дві справи одночасно.	Під час роботи з першою ситуацією дорослий пропонував дітям набір піктограм з правилами, з яких потрібно вибрати потрібний і

	<p>розповісти історію у відповідність з правилом.</p> <p>Під час роботи з другої ситуацією діти всією групою повинні були самі виділити правило і розповісти новий кінець історії.</p>
<p>«Зміни і покажи новий кінець історії» на правила:</p> <ul style="list-style-type: none"> - не можеш виконати вчасно - заздалегідь попередь або попроси про допомогу; - виконуй справу до кінця, навіть якщо сталася сварка. 	<p>Під час роботи з першою ситуацією дорослий пропонував дітям набір піктограм з правилами, з яких потрібно вибрати потрібний і показати історію у відповідність з дотриманням правила.</p> <p>Під час роботи з другої ситуацією діти всією групою повинні були самі виділити правило і показати новий кінець історії.</p>
<p>«Придумай і розкажи новий кінець історії» на правила:</p> <ul style="list-style-type: none"> - взявся за справу - не залишай його на півдорозі; - взявся за справу - старайся і виконуй його добре; - не виконав обіцянку - визнай, що був не правий і вибачся. 	<p>Під час роботи з першою ситуацією дорослий ставив дітям незавершені історії і пропонував набір піктограм з правилами, з яких потрібно вибрати потрібний і розповісти історію у відповідність з дотриманням правила.</p> <p>Під час роботи з другої ситуацією дорослий задавав дітям незавершені історії і спільно з дітьми придумував новий кінець історії, без використання піктограм.</p> <p>Під час роботи з третьої ситуацією дорослий ставив дітям незавершені історії і пропонував дітям самостійно визначити правило і розповісти новий кінець історії відповідно до нього.</p>
<p>«Придумай і покажи кінець історії самостійно» на правила:</p> <ul style="list-style-type: none"> - взявся за справа - не перекладай його на інших; - приступаючи до справи, оціни, чи зможеш ти його виконати 	<p>Під час роботи з першою ситуацією дорослий ставив дітям незавершені історії і пропонував набір піктограм з правилами, з яких потрібно вибрати потрібний і показати історію у відповідність з дотриманням правила.</p>

	Під час роботи з другої ситуацією дорослий задавав дітям незавершені історії і пропонував дітям самостійно визначити правило і показати новий кінець історії відповідно до нього.
--	---

В ході реалізації блоку «Спільні справи» ми з дітьми склали і замальовали у вигляді піктограм алгоритм відповідального виконання спільної справи. На першому етапі, який ми позначили як ціле покладання і планування ми пропонували дітям перед початком роботи відповісти для себе на питання: «Що я буду робити і яким повинен бути результат?», «Що мені потрібно взяти для роботи? », « Які дії мені потрібно виконати? ».

На другому етапі необхідно було підготувати робоче місце і умови для виконання справи. На третьому етапі відбувалося виконання запланованих дій в створених умовах, а також проміжний контроль і оцінка діяльності товариша. Четвертий етап алгоритму представляв підсумковий контроль загального результату. На останньому етапі відбувалася підсумкова оцінка і презентація результату.

Даний алгоритм використовувався в процесі спільної продуктивної діяльності дітей.

Першим спільним завданням для дітей було зробити гірлянду з паперу для прикраси своєї ділянки. Перед початком діяльності дорослий представив дітям зразок кінцевого результату. В ході спільного обговорення були визначені критерії результату для конструювання: використання правильних деталей, правильне просторове розміщення, міцне з'єднання деталей, відповідність зразку.

Кожен критерій був замальований у вигляді піктограми і розміщений на дошці перед дітьми. В процесі діяльності дітей ми нагадували, що працювати необхідно, дотримуючись алгоритму.

Наступним завданням в парах було зліпити з пластиліну миски для

трьох ведмедів. Перед виконанням завдання дорослий представив дітям зразок результату, за яким були визначені критерії.

Для успішного результату потрібно: міцно з'єднувати деталі, які не перемішувати з різними кольорами пластиліну, композиція повинна відповідати зразку, правильно розташовувати композицію в просторі.

Кожен критерій був замальований у вигляді піктограми і розміщений на дошці перед дітьми. В процесі діяльності дітей ми нагадували, що працювати необхідно, дотримуючись алгоритму.

Перед початком виконання листівки до свята «День пташок» дорослий представив дітям зразок кінцевого результату. В ході спільного обговорення були визначені критерії результату для аплікації: деталі акуратно вирізані, композиційно правильно розташовані, акуратно наклеєні, результат точно відповідає зразку. Кожен критерій був замальований у вигляді піктограми і розміщений на дошці перед дітьми. В процесі діяльності дітей ми нагадували, що працювати необхідно, дотримуючись алгоритму.

Наступним завданням було намалювати чайний візерунок на чайному сервізі. Перед виконанням завдання дорослий представив дітям зразок малюнка і запропонував визначити критерії результату. В ході обговорення було визначено, що візерунок на малюнку повинен точно відповідати зразку, правильно розташований, колір точно відповідає зразку, малюнок акуратно розфарбований і намальований.

Для початку дітям було запропоновано визначити, хто в парі малює блюдо, а хто чашку. Далі дорослий нагадав дітям, що потрібно дотримуватися алгоритму і не забувати критерії.

В ході виконання спільних завдань "Гірлянди для прикраси музичного залу», «Композиція за казкою» 3 ведмеда »- стільці для ведмедів», «Листівка до свята» Міжнародний жіночий день »,« Рукавичка » дорослий пропонував дітям набір готових піктограм з критеріями результату для різних видів діяльності, допомагав визначити, які піктограми відповідають кожному завдання, і контролював хід виконання кожного завдання.

В процесі виконання завдань «Гірлянди для прикраси молодшої групи», «Композиція за казкою «Маша і ведмеді», «Листівка до свята «День сміху», «Чобітки» дорослий тільки спостерігав за діяльністю дітей, не пропонуючи піктограми. Що стосується труднощів, діти могли попросити нагадати, як повинна бути виконана робота.

Блок «Як вчинити правильно» включав реалізацію чотирьох напрямів роботи.

Перший напрям роботи «Зміни і розкажи новий кінець історії» включав в себе закріплення двох правил відповідальної поведінки.

На правило «не можеш виконати - Не обіцяй» дітям було запропоновано наступна ситуація: Олексій грав в м'яч на вулиці. До нього підбігла Ксюша і сказала, що її кіт заліз високо на дерево і його треба врятувати. Олексій сказав, що допоможе Ксюші і врятує кота, хоча сам боявся висоти. Коли діти підійшли до дерева, Олексій спробував пересилити свій страх, але все-таки не зміг залізти на дерево за котом. Ксюші довелося шукати іншого рятувальника.

Після прочитання ситуації дорослий пропонував дітям набір піктограм з замальованими правилами, пропонував вибрати потрібну піктограму і придумати нове закінчення історії. Після обмірковування діти розповідали, як можна було вчинити, дотримуючись потрібного правила. Більшість дітей сказали, що потрібно було відразу сказати про свій страх висоти.

На друге правило «Не можеш виконати вчасно - заздалегідь попередь або попроси про допомогу»: вихователька попросила хлопців зробити будинки вироби для виставки, хлопці погодилися. Петрик теж погодився, хоча він знав, що після дитячого садка поїде на дачу. Коли всі хлопці на наступний день прийшли в дитячий садочок і принесли вироби на виставку, не вистачало тільки роботи Петрика, через це виставка була неповною.

Після прочитання дорослий сказав дітям про те, що їм потрібно без підказок визначити, яке правило порушено. Для полегшення завдання дітям

можна було радитися між собою. Після того, як порушене правило було визначено, дорослий запропонував дітям розповісти новий кінець історії. Відповіді дітей показали, що дане правило вони запам'ятали.

Другий напрям роботи «Зміни і покажи новий кінець історії» також включало закріплення двох правил відповідального ставлення до справи.

На правило «Не роби дві справи одночасно» дорослий прочитав дітям наступну ситуацію: Андрій зранку так поспішав в дитячий садочок, що вирішив робити зарядку і чистити зуби одночасно. Коли він став робити вправи, у нього випала зубна щітка і впала в горщик з квіткою. Андрію довелося йти мити зубну щітку і заново чистити зуби. В підсумку хлопчик запізнівся в дитячий садочок.

Після прочитання ситуації дорослий пропонував дітям набір піктограм з замальованими правилами, пропонував вибрати потрібну піктограму і придумати нове закінчення історії. Вихователь запропонував дітям показати, як можна було вчинити інакше. Коли всі бажаючі показали свої ситуації, дорослий представив дітям зразок-орієнтир відповідальної поведінки в даній ситуації на прикладі ляльок і запропонував дітям знову показати свій варіант закінчення ситуацій, знаючи зразок.

На друге правило «Виконуй справу до кінця, навіть якщо сталася сварка», дітям була запропонована ситуація: два брата, Діма і Женя, виконували доручення батьків - прибирали іграшки в своїй кімнаті. Кожен хлопчик прибирав свої іграшки. Коли хлопці дійшли до купи загальних іграшок, виникла суперечка, кому їх прибирати. В результаті хлопчики не стали прибирати ці іграшки через образи один на одного. Увечері батьки прийшли додому з гостями, і їм було соромно за купу неприбраних іграшок.

Після прочитання ситуації дорослий сказав дітям, що їм потрібно визначити, яке правило порушено без піктограми. Дітям було запропоновано об'єднатися в пари і показати новий кінець історії. Коли всі бажаючі показали свої ситуації, дорослий представив дітям зразок-орієнтир відповідальної поведінки в даній ситуації і показав, як потрібно було вчинити на прикладі

двох ляльок. Після перегляду зразка дорослий знову запропонував дітям показати вірний кінець історії.

Третій напрям роботи «Придумай і розкажи новий кінець історії» включало ситуації на закріплення трьох правил відповідальної поведінки по відношенню до людей і справи.

На перше правило «Узявся за справу - не залишай її на півдорозі» дітям було запропоновано таку незавершену історія: Костя відпочивав з батьками на дачі. Мама попросила його прополоти грядку з цибулею. Хлопчик погодився і приступив до роботи. Коли Кості залишалося роботи на п'ять хвилин, до нього прийшли друзі і покликали гуляти, на що він відповів: «...».

Для наочності дітям було запропоновано три піктограми, серед яких була потрібна. Придумування закінчення історії було складним для дітей, тому дорослий об'єднав їх в підгрупи по чотири особи. Спільне виконання справи полегшило завдання, і діти розповіли, як би міг відповісти Костя.

На друге правило «Узявся за справу - старайся і виконуй її добре» дорослий прочитав наступну ситуацію: Михайлик грав з новою машинкою, яку приніс з дому. Під час гри, у машинці зламалися колеса. Михайлик засмутився, адже мама буде лаятися, але друг Коля пообіцяв йому, що до вечора полагодить йому машинку. Коля возився з іграшкою довго і ...

В ході аналізу даної ситуації дорослий не пропонував дітям пікторгами, але допомагав виділити передбачуване правило. Діти об'єдналися в пари і придумували правильне завершення ситуації.

На третє правило «Не виконав обіцянку - визнай, що був не правий і вибачся» дітям була запропонована ситуація: вихователька попросила Ваню розставити серветниці на стіл до обіду, але Ваня так загрався, що зовсім забув про це. Коли вихователька підійшла до Вані, він сказав їй: «...».

Для продовження даної ситуації діти об'єдналися по парам і обговорювали, як могла закінчитися історія.

Четвертий напрям роботи «Придумай і покажи кінець історії самостійно» передбачало закріплення останніх двох правил відповідального ставлення до справи.

На перше правило «Узявся за справу - не перекладай її на інших» дітям пропонувалося уважно прослухати ситуацію: Саші було доручено полити квіти в групі, але в цей день він відчував себе погано. Марійка, подружка Саші, запропонувала допомогу другові і сказала, що полле квіти замість нього. Саша відповів: «...».

Після прочитання ситуації дорослий запропонував дітям три піктограми з правилами і в ході спільного обговорення визначив потрібне правило для даної ситуації. Далі діти об'єдналися в пари і показали новий кінець ситуації відповідно до обраного правила. Коли всі бажаючі показали свої ситуації, дорослий представив дітям зразок-орієнтир відповідальної поведінки в даній ситуації на прикладі ляльок і запропонував дітям знову показати свій варіант закінчення ситуацій, знаючи зразок.

На друге правило «Пристаюючи до справи, оціни, чи зможеш ти її виконати» дорослий зачитав дітям наступну ситуацію: дівчатка грали в ляльки та випадково зламали іграшковий стілець. Одна з дівчаток запропонувала попросити Стаса допомогти відремонтувати стільчик. Стас не вмів ремонтувати стільці і тому відповів дівчаткам: «...».

Для продовження даної ситуації дорослий об'єднав дітей в підгрупи по три особи. Діти в підгрупах обговорювали який може бути кінець і потім кожна підгрупа показала свою версію. Коли всі бажаючі показали свої ситуації, дорослий представив дітям зразок-орієнтир відповідальної поведінки в даній ситуації на прикладі ляльок і запропонував дітям знову показати свій варіант закінчення ситуацій, знаючи зразок.

2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

Відповідно до програми проведення дослідно-пошукової роботи по формування відповідальності у дітей старшого дошкільного віку нами був проведений контрольний етап дослідно-пошукової роботи.

Рівень вихованості відповідальної поведінки дітей старшого дошкільного віку оцінювався по раніше виділених показниках. В ході контрольного експерименту ми використовували ті ж методики, що й на констатувальному етапі.

Охарактеризуємо динаміку в рівні сформованості в кожному показнику.

Показник 1 - уявлення дітей про те, що таке «відповідальність», про правила поведінки відповідальної людини (до справи, до людей).

Кількість дітей з високим рівнем в експериментальній групі збільшилася на 20% і склало 30%. Кількість дітей із середнім рівнем в експериментальній групі підвищився на 10% і склало 50%. Кількість дітей з низьким рівнем зменшилася на 30% і склало 20%.

У контрольній групі за цим показником змін не відбулося. Так, наприклад, якщо Настя П. на констатувальному етапі експерименту виділяла три правила відповідальної поведінки, то після проведення вправ по формуванню відповідальності, без особливих труднощів змогла виділити вже 5 правил самостійно.

Показник 2 - прагнення бути відповідальним. Кількість дітей з високим рівнем в експериментальній групі збільшилася на 15% і склало 25%. Кількість дітей на середньому рівні зменшилось на 5% і склало 55%. Кількість дітей з низьким рівнем зменшилася на 10% і склало 20%. У контрольній групі 5% дітей перейшли з низького на середній рівень.

Так, наприклад, якщо Данило Є. до проведення роботи по формуванню відповідальності не хотів закінчувати збирати мозаїку після нагадування дорослого, то після проведення вправ, він став прибирати мозаїку в коробку після другого нагадування дорослого.

Показник 3 - характер дій, спрямованих на успішне виконання завдання. Кількість дітей в експериментальній групі з високим рівнем збільшилася на 15% і склало 30%. Кількість дітей із середнім рівнем збільшилася на 5% і склало 50%, а кількість дітей з низьким рівнем зменшилася на 20% і склало 20%. У контрольній групі 5% дітей перейшли з низького на середній рівень.

Так, наприклад, в констатувальному етапі експерименту Марина Г. кинула збирати мозаїку і не стала прибирати її на місце, а після проведення роботи по формуванню відповідальності вона все ж збирала мозаїку, але після нагадування дорослого про наближення вечері, дівчинка склала мозаїку в коробку і прибрала її на своє місце.

Показник 4 - емоційне переживання досягнення результату. Кількість дітей в експериментальній групі з високим рівнем зросла на 15% і склало 40%. Кількість дітей із середнім рівнем збільшилася на 5% і склало 50%. Кількість дітей з низьким рівнем зменшилася на 20% і склало 10%. У контрольній групі кількість дітей з високим рівнем збільшилася на 5% і склало 30%. Кількість дітей із середнім рівнем залишилося незмінним 50%, а кількість дітей з низьким рівнем зменшилася на 5% і склало 20%.

Так, наприклад, Марина Г. на етапі експерименту у всіх ситуаціях була мовчазна, з труднощами говорила закінчення ситуацій без пояснення причин, після проведення формувального етапу, Марина відповідала відразу після того як дорослий закінчував читати ситуацію і називала причини своїх відповідей. Наприклад, продовження до другої історії Марина придумала таке: «Молодець, Максим, ти зробив дуже гарну пташку». Причиною такої відповіді було те, що вихователька похвалила хлопчика, який дуже старався і значить він відповідальний.

Показник 5 - самооцінка відповідальності. В експериментальній групі кількість дітей з високим рівнем збільшилася на 10% і склало 20%. Кількість дітей із середнім рівнем збільшилася на 10% і склало 70%. Кількість дітей з

низьким рівнем зменшилася на 20% і склало 10%. У контрольній групі змін не відбулося.

Так, наприклад, Аліса С. на етапі констатувального етапу експерименту поставила себе на сходинку поруч з безвідповідальними дітьми, пояснюючи це тим, що вона не завжди виконує доручення, а на етапі контрольного експерименту Аліса поставила себе на сходинку між відповідальними і безвідповідальними, пояснюючи це тим, що вона тепер завжди намагається слухатися вихователів і робити все вчасно.

Показник 6 - спрямованість відповідальності за свої вчинки і дії. В експериментальній групі високий рівень збільшився на 15% і склав 30%. Кількість дітей із середнім рівнем збільшилася на 5% і склало 40%. Кількість дітей з низьким рівнем зменшилася на 20% і склало 30%. У контрольній групі змін не відбулося.

Так наприклад, Данило Є. на етапі констатувального експерименту перекладав всю відповідальність на інших людей, а на етапі контрольного експерименту в другій історії він сказав, що сам був би винен, а в інших історіях також перекладав відповідальність на інших людей і зовнішні обставини.

Аналізуючи результати за всіма показниками, ми виявили, що високий рівень сформованості відповідальності у дітей в ЕГ підвищився на 20% і склав 30%. Середній рівень підвищився на 5% і склав 55%. Низький рівень в ЕГ зменшився на 25% і склав 15%. У контрольній групі кількість дітей з високим рівнем не змінилося - 10%. Середній рівень збільшився на 5% і склав 70%. Низький рівень зменшився на 5% і склав 20%.

Узагальнені результати констатувального та контрольного етапів дослідно-експериментальної роботи представлено на рис.2.2.

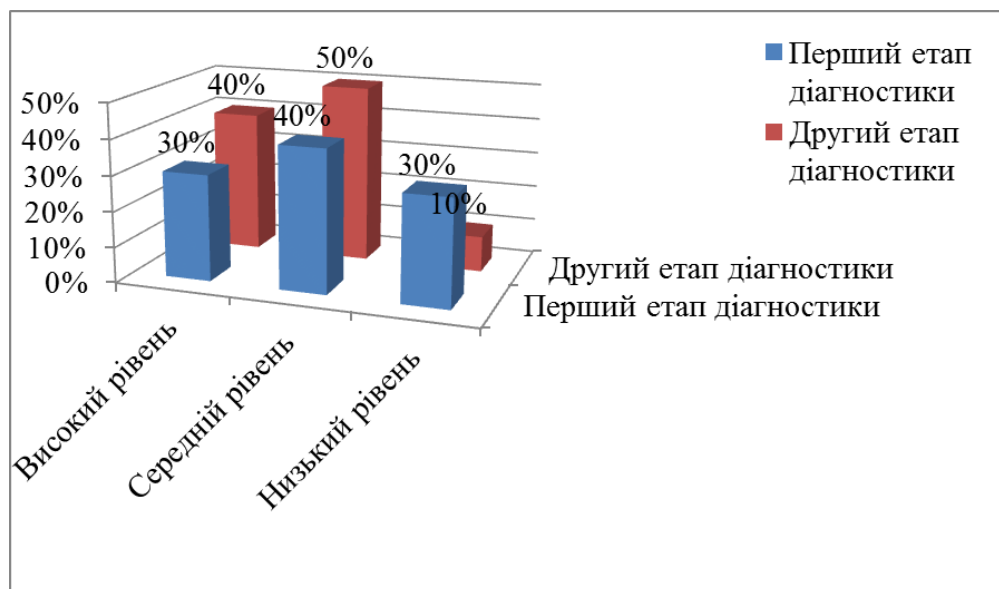

Рис.2.2. Динаміка рівнів вихованості відповідальної поведінки дітей старшого дошкільного віку

Таким чином, результати дослідно-експериментальної роботи та підвищення рівня вихованості відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку засвідчили позитивні зміни при умові, якщо в освітньому процесі закладу дошкільного освіти реалізується комплекс виокремлених нами психолого-педагогічних умов виховання відповідальної поведінки дітей старшого дошкільного віку.

На основі досягнутих результатів нами пропонуються *практичні поради для педагогічних працівників щодо виховання відповідальної поведінки дітей дошкільного віку* в освітньому процесі сучасного закладу дошкільного освіти.

Ви можете навчити дитину таких необхідних навичок для підвищення здатності нести відповідальність:

Наполегливість. Діти повинні усвідомлювати важливість наполегливої роботи над завданнями й обов'язками. Дитині потрібно тренувати навички, необхідні для виконання конкретного завдання. «Спробуй ще і ще раз» – ці слова повинні стати одним з девізів вашої родини.

Обов'язковість при виконанні завдань. Діти повинні навчитись до кінця виконувати домашні завдання або домашні обов'язки. Допоможіть дитині зрозуміти, що процес так само важливий, як і кінцевий результат.

Прийняття рішень. Наводьте альтернативні варіанти й допоможіть дітям розставляти пріоритети при прийнятті рішень. Починайте вчити їх цього вже в молодшому віці, щоб, коли діти виростуть, вони могли визначати обґрунтованість своїх рішень і на собі відчувати переваги або наслідки свого вибору.

Мотивація. Коли діти внутрішньо мотивовані, вони націлені на виконання завдань без необхідності в додаткових указівках і спонуканнях. Якщо дітей мотивувати тільки зовнішніми факторами, такими, як гроші чи винагорода, вони будуть поводитись відповідально тільки для того, щоб отримати це, і не зможуть поводитись відповідально, коли винагороди не буде. Прищеплюйте дітям важливе розуміння того, що бути відповідальним треба тому, що це обов'язок і привілей, а не тому, що за це можна отримати матеріальну винагороду.

Тайм-менеджмент (управління часом). У дітей можуть виникати труднощі при плануванні часу на виконання домашніх справ і завдань. Батьки можуть навчити своїх дітей користуватися щоденником і скласти розклад. Перегляньте події дня, допоможіть дітям скласти план виконання завдань та оцініть, чи були їх обов'язки виконані своєчасно.

Спілкування. Проводьте регулярні сімейні зібрання із приводу домашніх обов'язків. Нехай кожна дитина висловиться; усі повинні уважно слухати, коли кожний член сім'ї розповідає про свої завдання, успіхи та помилки. Нехай дитина розповідає про те, як вона зуміла продемонструвати відповідальність.

Будьте прикладом. Коли діти бачать, що ви берете на себе відповідальність, піклуєтесь про інших, у всьому встигаєте вчасно, дотримуєтесь своїх обіцянок, не виправдовуєтесь і не звинувачуєте іншого у своїй помилках, вони дізнаються про переваги надійної людини. Діти більш

схильні наслідувати відповідальність, коли вони бачать конкретні приклади, а не тоді, коли просто чують, як батьки кажуть їм бути відповідальними. Пам'ятайте, що ваш приклад буде мати довгострокові наслідки.

Розповідайте про відповідальні вчинки. Щодня виділяйте час, щоби порозмовляти з дитиною про події дня, періодично обговорюйте відповідальну поведінку. Обговорюйте конкретний приклад людей, яких знають ваші діти, як вони діяли відповідально, і яких особистих і соціальних переваг вони домоглися такою своєю поведінкою.

Поясніть, яка поведінка є безвідповідальною. Коли ви припускаєтесь помилки, визнайте її, і нехай ваша дитина знає, що ви теж повинні вчитись на помилках і будете прагнути бути більш відповідальними в майбутньому. Точно так само, коли ваша дитина припускається помилки, нехай вона візьме на себе відповідальність за неї. Укажіть приклад того, як люди поведуться безвідповідально, й обговоріть негативні наслідки, з якими вони зіштовхуються через свій негативний вибір. Такі бесіди вчать дітей того, що бути безвідповідальним погано. Коли діти бачать, як безвідповідальна поведінка впливає на їхнє життя й життя інших людей, вони починають розуміти, що всім буде краще, якщо кожний буде приймати мудрі рішення й поводитися сумлінно.

Використовуйте персонажів оповідань. Використовуйте літературу, щоби передати важливі уроки відповідальної поведінки й інші риси характеру. Бібліотерапія дозволяє дітям висловлювати свої почуття із приводу дій або поведінки персонажа, дає їм можливість порівняти себе з ним, стати на його місце, знаходити вихід з різних ситуацій, в які він потрапляє, і розуміти, як досвід персонажа впливає на його власне життя. Коли дитина прочитає про персонажа, який поводить себе відповідально чи безвідповідально, спитайте, чи зрозуміла вона, чому персонаж поводить себе так, а не інакше.

Висновки до другого розділу

Успішність формування відповідальності буде залежати від реалізації психолого-педагогічних умов виховання відповідальної поведінки дітей старшого дошкільного віку, які передбачають послідовне впровадження в освітній процес дошкільної установи етапів: формування уявлень про відповідальність і мотивації виконуваної діяльності, становлення практичних навичок прояви відповідальної поведінки в різних видах діяльності, усвідомлене самостійне використання накопиченого досвіду відповідальної поведінки в процесі своєї діяльності.

Дослідно-експериментальним шляхом було перевірено ефективність психолого-педагогічних умов виховання відповідальної поведінки дітей старшого дошкільного віку на основі розробки діагностичного інструментарію та виконання його учасниками експерименту.

На основі досягнутих результатів нами пропонуються практичні поради для педагогічних працівників щодо виховання відповідальної поведінки дітей дошкільного віку в освітньому процесі сучасного закладу дошкільного освіти.

ВИСНОВКИ

У роботі теоретично узагальнено та окреслено нові підходи до розв'язання важливого й актуального завдання, що полягає в обґрунтуванні та експериментальній перевірці психолого-педагогічних умов виховання відповідальної поведінки дітей старшого дошкільного віку в освітньому процесі сучасного закладу дошкільного освіти, що дає підстави для формування таких висновків:

Теоретичне вивчення філософської та психолого-педагогічної літератури з проблеми формування відповідальності у дітей старшого дошкільного віку, дозволило встановити, що дана проблема є актуальною у педагогічній теорії і практиці і вимагає подальшого теоретичного осмислення.

Аналіз літератури і врахування вікових та індивідуальних особливостей старших дошкільників дозволив уточнити сутнісну характеристику поняття, виділити її соціальні та особистісні характеристики; а також конкретизувати «відповідальність старшого дошкільника» як особистісну якість, що відбиває стан готовності до рефлексії своєї поведінки з позиції моральних правил, і до відповіді за результат своєї діяльності перед іншими і самим собою.

Опрацювання досліджень з проблеми показав, що, як в західній, так і в вітчизняній педагогіці і психології розглядаються питання необхідності формування відповідальності у дітей 5-6/7 річного віку в різних видах діяльності: індивідуальній і спільній з іншими дітьми і дорослими. Автори відзначають, що для формування відповідальності необхідно, щоб дитина емоційно переживала доручене їй завдання, усвідомлювала важливість, необхідність своєї діяльності не тільки для себе самого, а й для інших людей, підкреслюється значимість планування дитиною своєї роботи.

Нами визначено показники відповідальності: 1) уявлення дітей про тому, що таке «відповідальність», про правила поведінки відповідальної людини (до справи, до людей); 2) прагнення бути відповідальним

(внутрішній мотив); 3) характер дій, спрямованих на успішне виконання завдання (вчасно приступає і закінчує справу, намагається долати труднощі, доводить справу до кінця, здійснює самоконтроль); 4) емоційне переживання досягнення результату (турбується за успіх, відчуває задоволення від успішного виконання, переживає оцінку своїх результатів іншими людьми); 5) самооцінка відповідальності (обґрунтованість); 6) спрямованість відповідальності за свої вчинки і дії.

Виявлено, що результативність виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку буде за реалізації в освітньому процесі ЗДО конкретних психолого-педагогічних умов: активізація проєктувальної і контрольно-оціночної діяльності дітей на всіх етапах виконання завдань (на основі включення дітей в планування діяльності та розробку критеріїв результату в конкретній діяльності і критеріїв (правил) відповідального ставлення до справи і людей); реалізація в освітньому процесі комплексу завдань, які передбачають співпрацю дітей і забезпечують формування всіх компонентів відповідальності як особистісної якості; створення ситуацій взаємоперевірки і взаємооцінювання дій дітей у спільній діяльності (співробітництво); показ дітям зразка-орієнтира проявів відповідальності до справи і людей в процесі виконання спільної діяльності.

На основі результатів теоретичного аналізу та результатів констатувального експерименту були реалізовані 2 етапи формування відповідальної поведінки у дітей 5-6/7 років з реалізації психолого-педагогічних умов - мотиваційно-когнітивний і дієво-практичний.

На мотиваційно-когнітивному етапі метою було сформувати у дітей уявлення про відповідальність і прагнення бути відповідальним. На даному етапі ми реалізовували такі психолого-педагогічні умови: пред'явлення дітям зразка-орієнтира прояву відповідальності до справи і людей в процесі виконання спільної діяльності; реалізація в освітній роботі з дітьми комплексу завдань, які передбачають співпрацю дітей і забезпечують формування всіх компонентів відповідальності як особистісної якості.

На другому етапі - дієво-практичний - формувати у дітей вміння регулювати свою поведінку відповідно до освоєних правил відповідальності. На даному етапі ми реалізовували такі психолого-педагогічні умови: активізація проектувальної і контрольної-оціночної діяльності дітей на всіх етапах виконання завдань (на основі включення дітей в планування діяльності та розробку критеріїв результату в конкретній діяльності і критеріїв (правил) відповідального ставлення до справи і людям); створення ситуацій взаємоперевірки і взаємооцінювання дій дітей у спільній діяльності (співробітництво); реалізація в освітній роботі з дітьми комплексу завдань, які передбачають співпрацю дітей і забезпечують формування всіх компонентів відповідальності як особистісної якості.

Дієво-практичний етап формуючого експерименту був розділений на блоки «Спільне справу» і «Що робити правильно» і спрямований на формування у дітей вміння регулювати свою поведінку відповідно до засвоєних правил відповідальності. По кожному блоку нами визначено зміст діяльності дітей і виділено специфіку педагогічного інструментарію.

Ефективність формувального етапу експерименту і виділених психолого-педагогічних умов довели результати повторної діагностики дітей. У дітей експериментальної групи була виявлена позитивна динаміку в рівні сформованості відповідальності.

Перебіг формувального етапу експерименту та результати контрольної зрізу довели, що психолого-педагогічні умови виховання відповідальної поведінки дітей старшого дошкільного віку сприяють формуванню у дітей умінь аналізувати, порівнювати, зіставляти, виділяти ознаки відповідальної поведінки. Також відзначено, що в результаті проведеної роботи з дітьми старшого дошкільного віку якісно покращились кількісні показники рівня їхньої відповідальності. Узагальнимо, що процес виховання відповідальної поведінки дітей старшого дошкільного віку відбувається ефективно при дотриманні запропонованих психолого-

педагогічних умов та використанні відповідної системи дидактичних ігор і вправ на заняттях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская, К.А. Проблема исследования индивидуального сознания [Текст] / К.А. Абульханова-Славская, М.И. Воловикова, В.А. Елисеев // Психологический журнал. – 1991, № 4. – С. 27–40.
2. Абульханова-Славская, К.А. Стратегии жизни [Текст] / К.А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 229 с.
3. Абульханова-Славская, К.А. Типология личности и гуманистический подход [Текст] / К.А. Абульханова-Славская // Гуманистические проблемы психологической теории. – М., 1995. – С. 27–48.
4. Барановская, Л.А. Социальная ответственность в системе педагогических ценностей [Текст] /Л.А. Барановская // Вестник КрасГАУ. – 2006.– Выпуск 11. – С. 414-419.
5. Барановская, Л.А. Социальная ответственность в системе педагогических ценностей [Текст] / Л.А. Барановская // Вестник КрасГАУ. 2006. – Выпуск 11. – С. 409-414.
6. Божович, Л.И. Проблемы формирования личности [Текст] / Л.И. Божович. – М. : Просвещение, 1997. – 132 с.
7. Божович, Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Психологическое исследование [Текст] / Л.И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.
8. Большой психологический словарь. Под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. – М. : Прайм – ЕВРОЗНАК, 2003. – 672 с.
9. Борисова, Т.С. Ответственность – качество родом из детства [Текст] / Т.С. Борисова // Народное образование. – 2010. – Выпуск 5. – С.246-251.
10. Борисова, З.Н. Дежурства в детском саду как средство воспитания ответственности у детей дошкольного возраста [Текст]: автореф. дис. ...канд. пед. наук / З.Н.Борисова. – Л., 1963. – 25 с.

11. Буре, Р.С. Воспитатель и дети [Текст] / Р.С. Буре, Л.Ф. Островская. – М. : Просвещение, 1985. – 143 с. 66
12. Буре, Р.С. Формирование нравственно-ценного поведения у дошкольников [Текст] / Р.С. Буре // Управление ДООУ. – 2006. – №7. – С.61-69.
13. Головкин, Н.А. Моральная ответственность личности в условиях развитого социализма [Текст] / Н.А. Головкин, Г.А. Голубева. – М. Просвещение, 1976. – 220 с.
14. Дыбина, О.В. Предметный мир как средство формирования творчества у детей. Монография [Текст] / О.В. Дыбина. – М. : Педагогическое общество России, 2002. – 160 с.
15. Данькова, Е.Н. Формирование ответственности у старших дошкольников [Текст] / Е.Н. Данькова // Начальная школа: плюс до и после. – 2008. – Выпуск 5. – С. 34-38.
16. Дементий, Л.И. Ответственность личности как свойство субъекта жизнедеятельности [Текст] / Л.И. Дементий. – М. : Просвещение, 2005. – 25 с.
17. Дементий, Л.И. Ответственность и индивидуальность: постановка и исследование проблемы [Текст] / Л.И. Дементий // Теоретические и эмпирические исследования активности личности. – Омск, 2001. – 210 с.
18. Дементий, Л.И. Типология ответственности личности [Текст] / Л.И. Дементий // Гуманистические проблемы психологической теории. – М., 1995. – 320 с.
19. Иванников, В.А. Психологические механизмы волевой регуляции [Текст] / В.А. Иванников. – СПб. : ПИТЕР, 2006. – 208 с.
20. Казарина, Л.И. Развитие межличностных взаимоотношений старших дошкольников в подвижных играх. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://maam.ru/> (Дата обращения: 21.03.2016).

21. . Климова, К.А. О формировании ответственности у детей 6-7 лет [Текст] / К.А. Климова // Формирование коллективных взаимоотношений у детей старшего дошкольного возраста. – М., 1968. – 353 с.
22. Косолапова, Р.И. Свобода и ответственность [Текст] / Р.И. Косолапова, В.С. Марков. – М. : Политиздат, 1969. – 69 с. 67
23. Котырло, В.К. Формирование волевого поведения у дошкольников [Текст] / В.К. Котырло. – Киев : Рад. шк., 1971. – 200 с.
24. Купченко, В.Е. Особенности характеристик жизненного пути у лиц с различным типом ответственности [Текст] / В.Е. Купченко. – Омск: Изд-во Омского педаг. ун-та, 2004. – 17 с.
25. Козлова, С.А. Дошкольная педагогика [Текст] / С.А. Козлова, Т.А. Куликова. – М. : Академия, 2007. – 416 с
26. Лайзане, С.Я. Диагностика формирования воли и внимания детей [Текст] / С.Я. Лайзане. – Рига. : Полярис, 1980. – 173 с.
27. Майерс, Д. С. Социальная психология [Текст] / Д.С. Майерс. – СПб. : ПИТЕР, 2002. – 224 с.
28. Майленова, Ф. Выбор и ответственность в психологическом консультировании [Текст] / Ф. Майленова. – М. : КСП+, 2002. – 348 с.
29. . Матюхина, М.В. Мотивация учения младших школьников [Текст] / М.В. Матюхина. – М. : Педагогика, 1984. – 144 с.
30. Матюхина, М.В. Психология младшего школьника [Текст] / М.В. Матюхина. – М. : Просвещение, 1976. – 208 с.
31. Минкина, Н.А. Воспитание ответственностью [Текст] / Н.А. Минкина. – М. : Просвещение, 1990.– 167 с.
32. Муздыбаев, К. Психология ответственности [Текст] / К. Муздыбаев. – СПб. : ПИТЕР, 2004. – 348 с.
33. Мухина, В.С. Возрастная психология [Текст] / В.С. Мухина. – М. : Академия, 2002. – 456 с.
34. Найн, А.Я. О методологическом аппарате диссертационных исследований /А.Я. Найн // Педагогика. – 1995. – № 5. – С. 44-49.

35. Ожегов, С.И. Словарь русского языка: ок. 53000 слов / С.И. Ожегов; под общ. ред проф. Л.И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М. : ООО «Издательство Оникс»: ООО «Издательство Мир и образование», 2007. – 640 с.
36. Ореховский, А.И. Ответственность и ее социальная природа [Текст] / А.И. Ореховский. – Томск. : КУРСИВ, 1978. – 132 с. 68
37. Платонов, К.К. Краткий словарь системы психологических понятий [Текст]: учеб. пособие для учеб. заведений профтехобразования / К.К. Платонов. 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Педагогика, 1981. – 232 с.
38. . Пиаже, Ж. Избранные психологические труды [Текст] / Ж. Пиаже. - М. : Междунар. пед. акад., 1994. – 680 с.
39. Рапацевич, Е.С. Педагогика: большая современная энциклопедия [Текст] / Е.С. Рапацевич. – Минск. : Современное слово, 2005. – 720 с.
40. Репина, Т. А. Отношения между сверстниками в группе детского сада [Текст]/ Под ред. Т.А. Репиной. – М., 1978. – 198 с.
41. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии [Текст]: в 2 т. / С.Л. Рубинштейн. – СПб: Питер, 2009. – 720 с.
42. Сарган, Г.Н. Тренинг самостоятельности у детей [Текст] / Г.Н. Сарган. – М. : Педагогика, 1998. – 224 с.
43. . Сидорова, Т.Н. Психологические условия воспитания социальной ответственности [Текст] / Т.Н. Сидорова. – М. : Просвещение, 1988. – 20 с.
44. Славина, Л.С. Формирование у школьников первого класса ответственного выполнения учебных обязанностей [Текст] / Л.С. Славина // Вопросы психологии. – 1956. – №4. – С. 96-105.
45. Слостенин, В.А. Педагогика [Текст] / В.А. Слостенин. – М. : Академия, 2002. – 456 с.
46. Словарь [Текст]/ Под. ред. М.Ю. Кондратьева // Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах / Ред.-сост. Л.А. Карпенко. Под общ. ред. А.В. Петровского. – М. : ПЕР СЭ, 2006. – 176 с.

47. Столяренко, Л.Д. Педагогическая психология [Текст] / Л.Д. Столяренко. – Ростов н/Д : Феникс, 2004. – 368 с.
48. Суровцева А. Воспитание воли ребенка в семье [Текст] // Дошкольное воспитание. – 2008. – № 3. – С. 8.
49. Сухинская, Л.А. Возложение ответственности за успехи и неудачи в группах различного уровня формирования [Текст] / Л.А. Сухинская // Вопросы психологии – 1978. – Выпуск 2. – С. 12-20. 69
50. Сухомлинский, В.А. Разговор с молодым директором школы [Текст] / В.А. Сухомлинский. – Минск : Университетское, 1988. – 241с.
51. . Усачева, А.Н. Формирование ответственности как личности младших школьников средствами игровой деятельности [Текст] / А.Н. Усачева. – Волгоград. : ВГПИ, 2011. – 21 с.
52. . Федеральный Государственный Образовательный Стандарт (ФГОС). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://standart.edu.ru/>
53. Фромм, Э. Душа человека [Текст] / Э. Фромм. – М. : АСТ-ЛТД, 1998. – 664 с.
54. . Хекхаузен, Х. Мотивация и деятельность [Текст] / Х. Хекхаузен.– М. : Педагогика, 1986. – 216 с.
55. Хелкама, К. Формирование атрибуции ответственности в онтогенезе [Текст] / К. Хелкама. – М. : Педагогика, 1982. – С. 148–154.
56. Щетинина, В. В. Формирование познавательной активности детей старшего дошкольного возраста в процессе поисковой деятельности [Текст] : дис. ... канд. пед. наук: защищена 12.07.2006 : утв. 24.09.2006 / В.В. Щетинина. – М. : Изд-во Моск. гос. ин-та культуры, 2000. – 151 с.

Додаток А

Картинки ситуацій для проведення діагностики

ситуація 1

ситуація 2

ситуація 3

ситуація 4

ситуація 5

ситуація 6

ситуація 7

ситуація 8

ситуація 9

Додаток Б

Анкета для педагогів

«Формуємо відповідальність у дітей»

1. Пред'являєте ви дітям критерії результату на етапі постановки мети діяльності?

- Так;
- Ні;
- Важко відповісти;

2. Які методи (прийоми) ви використовуєте:

- називання переліку критеріїв;
- пред'явлення піктограм з критеріями;
- пошукова бесіда по виділенню якісних характеристик образ- ца (критеріїв);
- Інші:

3. Які методи (прийоми) ви використовуєте для прийняття і усвідомлення дітьми критеріїв результату?

- питання на відтворення (повторіть, назвіть);
- замальовування піктограми з критеріями (самостійно або за допомогою дорослого, індивідуально або в підгрупі дітей);
- вибір із запропонованих піктограми з критеріями тих, які потрібні (самостійно або за допомогою дорослого, індивідуально або в підгрупі дітей);
- Інші:

4. Чи допомагаєте ви дітям співвіднести критерії з проміжними результатом діяльності (згідно реалізується алгоритмом діяльності).

- Так;
- Ні;
- Важко відповісти.

5. Які методи (прийоми) ви використовуєте, щоб дитина могла здійснювати проміжний контроль відповідно до критеріїв результату?

- нагадування потрібного критерію після кожного етапу;
- встановлення піктограми з потрібним критерієм поруч з соотвєт- ціалу кроком наочного алгоритму на етапі планування діяльно- сті (самостійно або за допомогою дорослого, індивідуально або в під- групі дітей);
- інші:

6. В кінці діяльності дітей ви організуєте підсумковий контроль та оцінку:

- завжди;
- найчастіше;
- рідко;
- важко відповісти.

7. Хто здійснює підсумковий контроль і оцінку результату діяльності у вашій практиці?

- Педагог;
- Діти;
- Спільно діти і педагог.

8. Зміст оцінки результату діяльності дітей у вашій практиці:

- включає висловлювання в чіткій відповідності з задалегідь перед представленими критеріями;
- оцінка носить загальний позитивний характер;
- оцінка містить деякі якісні характеристики, без чіткого співвіднесення з усіма задалегідь поданими критеріями.

9. Подання про які правила поведінки відповідальну людину ви формуєте у дітей 5-6 років?

- 1.
- 2.
- 4.
- 5.
- 6.

10. Чи проводите ООД, використовуючи спільну діяльність по типу співпраці?

- Так;
- Ні;
- Важко відповісти.

11. Організуєте ви в спільну діяльність ситуації взаємопроперевірки і взаємооценки?

- Чи часто;
- рідкісна;
- Іноді.

12. Чи знаєте ви що таке зразок-орієнтир?

- Та це
- Ні.

13. Які характеристики зразка-орієнтира вам відомі?

- 1.
- 2.
- 3.

14. Пред'являєте Ви дітям зразок-орієнтир перед початком діяльності?

- так;
- Ні;
- іноді

15. Які способи і форми пред'явлення перед діяльністю образ- орієнтира Ви використовуєте в своїй практиці?

- показ;
- показ з подальшим обговоренням;
- словесное опис;
- інші

16. Які методи стимулювання прагнення дітей бути відповідальними ви використовуєте?

- заохочення за виконання дорученої справи;
- покарання за невиконання дорученої справи;
- інші

17. Чи використовуєте Ви у своїй роботі комплекси завдань, які забезпечують формування всіх компонентів відповідальності в спільній діяльності?

- Так;
- Ні;
- Важко відповісти.

18. Чи використовуєте Ви у своїй роботі комплекси завдань, які забезпечують прояв відповідальності по відношенню до людей на основі правил відповідальної поведінки?

- Так;
- Ні;
- Важко відповісти.